

Research Article/Araştırma Makalesi

Ekolojist Eleştiri Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar

Ecological Marxism versus Ecologist Criticism: Debates on Possibilities and Major Themes

Açalya TEMEL KAYMAK¹

Öz

Ekolojizm, 1970'lerden itibaren güçlü bir toplumsal bir hareket olarak kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde ekolojik sorunlara giderek daha fazla ilgi gösteren farklı sosyalist ve Marksist çevre ve akımlar da ekolojist bir sosyalizm savunusuna yönelmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan yeni ekolojik sosyalist çizgi yalnızca kapitalist ülkelerde değil, Sovyetler Birliği'ndeki ekonomik gelişmelerin olumsuz çevresel etkilerini de eleştirerek Sovyet deneyiminin yarattığı ekolojik sorunlar karşısında bu deneyimin dayandığı geleneksel Marksizm anlayışını sorgulamaya başlamıştır. Bu tartışmalar içinde Marksizmi doğrudan reddedenlerin yanında Marksizmin kuramsal çerçevesinin ekolojik bir Marksizm inşa etmek için uygun bir zemin sunduğuna inanan iki ana yaklaşımın ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlardan ilki, Marx'ın ilk dönem felsefi yazılarına dayanarak Marksizmin, ekolojik bir çizgide revize edilmesi gerektiğini düşünen Ted Benton'ın temsil ettiği yaklaşımdır. İkincisi ise John Bellamy Foster ve Paul Burkett'in öncülük ettiği Marx'ın tam da eleştiri konusu yapılan iktisadi yazılarından hareketle ekolojik Marksist bir kuramsal çerçeve oluşturmaya çalışan yaklaşımdır. Benton'ın *New Left Review* dergisinde 1989 yılında yayınlandığı makale ile ilk kıvılcımı çakılan bu tartışma farklı yazarların da katılımıyla Marksizm ve doğa ilişkisi üzerine bir dizi tartışmalı başlık ekseninde geniş bir literatürün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu çalışmada, bu tartışmadaki ana eksen oluşturulan dört ana başlık üzerinden sözü edilen iki yaklaşımın temel argümanları eleştirel bir perspektifle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bunlar, yabancılaşma/metabolik yarılma kavramı, insanmerkezcilik (anthropocentrism) eleştirisi, emek süreci ve değer sorunu üzerine tartışmalar ve doğa üzerinde fetihçilik/Prometheusçuluk eleştirisidir.

Jel Kodları: B14, B51, Q01

Anahtar Kelimeler: Ekoloji, Ekolojik Marksizm, İnsanmerkezcilik, Doğal Sınırlar, Sürdürülebilirlik

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Programı, acalyatemel@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1847-1877

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştiri Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscaoconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

Abstract

Ecologism has started to show itself as a strong social movement since the 1970s. In this period, different socialist and Marxist circles and movements, which were increasingly interested in ecological problems, also turned to ecological socialism. The new ecological socialist wave that emerged in this period criticizes the negative environmental effects of economic development not only in capitalist countries, but also in the Soviet Union & Eastern Bloc, and started to question the traditional understanding of Marxism on which this experience is based, in the face of the ecological problems created by the socialist experience. In these debates, it can be said that besides those who reject Marxism directly, two main tendencies have emerged who believe that the theoretical framework of Marxism provides a suitable ground for building an ecological Marxism. The first of these is the line represented by Ted Benton, who thinks that Marxism should be revised along an ecological line, based on Marx's early philosophical writings. The second is the line that tries to create an ecological Marxist theoretical framework based on the economic writings of Marx, pioneered by John Bellamy Foster and Paul Burkett. This debate, which was sparked by Benton's article published in *New Left Review* in 1989, contributed to the emergence of a large literature on Marxism and Nature with the contribution of different authors, and in these discussions, a series of problems on the relationship between Marxism and ecology were discussed, based on ecological criticism. In this study, the main arguments of the two lines mentioned over the four main headings that constitute the main axis in these discussions have been tried to be evaluated with a critical perspective. These are the concept of alienation/metabolic rift, the critique of anthropocentrism, the debate on the labor process and the problem of value, and the critique of Prometheanism.

Jel Codes: B14, B51, Q01

Keywords: Ecology, Ecological Marxism, Anthropocentrism, Natural Limits, Sustainability

1. Giriş

1960'lı ve 70'li yıllarda bir entelektüel hareket olarak kendini göstermeye başlayan ekolojik hareketin etkili bir politik bir ideolojiye dönüşmesi 1970'li yıllarda Avrupalı sosyalistlerin ekolojik sorunları politik gündeme taşımasıyla gerçekleşmiştir. Bu yıllarda yükselen ekolojik duyarlılık ve Marksist kökenden gelen yeni sol akımların ekolojist bir çizgiye yönelmesiyle sadece kapitalist ülkelerin değil, Sovyetler Birliği'nin de çevresel bozulma yaratan pratikleri eleştirilmeye başlanmıştır. Bir dizi yeni sol akım Sovyetler Birliği'nin olumsuz pratiklerini doğrudan Marksizmin ekolojik körlüğüne ve maddi teknolojik ilerlemeye iyimser bir şekilde yaklaşan modernist vizyonuna bağlayarak, postmodernizmin sağladığı kuramsal argümanlara dayalı bir Marksizm eleştirisine yönelmiştir. Öte yandan aşağıda ele alınacağı gibi Marksizmin kuramsal çerçevesi içinde kalarak ekolojik bir Marksizm inşa etme çabaları ortaya çıkmıştır.

1970'lerden itibaren gelişen ekolojik gündeme dair ana akım yaklaşımlar, Roma Kulübü'nün 1972'de yayınladığı, gelişen teknolojik yaratıcılığa ve planlamaya rağmen doğanın büyümeye karşı sınırları olduğunu ileri süren *Limits To Growth* (Büyümenin Sınırları) adlı raporun etkisi altında şekillenmiştir² (Meadows et al., 1972). O dönemden beri ekolojik gündem, küresel ısınma, iklim değişikliği ve antroposen çağ tartışmalarıyla çeşitlenmiş olsa da, büyümenin doğa tarafından konulan sınırlarına işaret eden ve örtük olarak Malthusçu nüfus-kaynak asimetrisinden esinlenen bu yaklaşımın, günümüzün yeşil büyüme-küçülme akımlarının düşünsel temelini oluşturduğu söylenebilir.³ Yeşil gündem, 2008 krizi sonrasında başta ABD olmak üzere birçok ülkede, iktisadi ve toplumsal sorunları çözüme kavuşturacak yeni bir toplumsal sözleşmenin (Green New Deal) hareket noktası haline gelerek büyük bir popülerlik kazanmıştır. Bu ana akım yaklaşımın temel özelliği çevresel sorunların toplumsal normlarda, üretim ve tüketim biçimlerinde temel/köklü değişimler olmaksızın bireysel tercihlerle ve yönetsel bir perspektifle çözülebileceğini öne sürmesidir. Genellikle çevreci (environmentalist) olarak tanımlanan bu yaklaşım, yadsınamaz bir olgu olan ekolojik krize karşı, büyük ölçüde neoliberal programın ulusal ve küresel düzeyde doğa üzerinde mülkiyet hakları inşa etmeye ve fiyatlandırmaya dayalı piyasa merkezli çözümüne eklenmiştir (Adaman & Madra, 2014). Buna karşılık Marksizmle kurduğu ilişkiden bağımsız olarak ekolojist hareketlerin ayırt edici özelliği, sürdürülebilirliğin ve tatmin edici bir varoluşun, insanın kendi dışındaki dünya ve doğal yaşamla kurduğu ilişki biçimini ve toplumsal ve politik yaşamla ilişkili temel parametreleri değiştirmeden mümkün olmayacağını düşünmeleridir (Dobson, 1990: 2, 31-34). Bu genel perspektife rağmen ekolojist hareket, kendi içinde derin ekolojiden, ekofeminizme, sosyal ekolojizmden ekolojik sosyalizm ve ekolojik Marksizme uzanan geniş bir fikri yelpazeyi barındırmaktadır. (Çoban, 2002: 3-5). Bu çerçevede ekolojist akımların kimi örneklerde oldukça eklektik bir düşünce yapısına sahip olduğu ve hatta ekolojizmi ideolojiler üstü bir statüde gören farklı yaklaşımları barındırdığı söylenebilir (Benton, 2002: 34-46).

Ekolojist hareket üzerine benzer bir sınıflandırmayı yapan Sunderlin (2003: 80-81) ekolojistlerin sınıf paradigması bakımından dört alt akıma ayrılabilmesini söylemiştir. Bunlar eko-Marksistler, eko-sosyalistler, sosyal ekoloji ve politik ekoloji akımlarıdır. Bunlardan eko-

² Bu raporu hazırlayan araştırma grubu, 1992 yılında *Beyond the Limits*, 2004 yılında *The Limits to Growth: The 30-Year Update* başlıklı çalışmalarla raporu güncelleştirmiştir.

³ Bu konuda oldukça kapsamlı bir eleştiri için bkz. Işıkkara (2020).

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

Marksistler içinde iki farklı eğilim bulunmaktadır. İlki Burkett (2004), Foster (1999) ve Hughes'in (2000) temsil ettiği Marksizm içindeki ekolojik anlayışı araştıran yaklaşımdır. Sunderlin "kapitalizmin ikinci çelişkisi" olarak doğa üzerindeki sömürüyü vurgulayan O'Connor'ı (1998) da bu grup içinde ele almaktadır. Eko-Marksizm içindeki ikinci grubu ise Sovyet deneyiminin yarattığı çevresel felaketlerden geleneksel Marksizm anlayışını sorumlu tutan ve Marx'ın erken yazıları ekseninde ekoloji ile barışık yeni Marksizm yorumu öneren Benton temsil etmektedir. Eko-sosyalizm akımı ise Marksizmin özel mülkiyete yaptığı vurguyu eleştirerek, kaynak tahsisini önceleyen demokratik ve ekolojist bir seçeneğin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Büyük ölçüde Murray Bookchin'in öncülük ettiği "sosyal ekoloji" olarak da anılan eko-anarşizm akımı ise, Marksizme cepheden tavır alarak devlet karşıtı, yerel halk meclislerine dayalı komünalist bir ekolojizm önermektedir. Son olarak politik ekoloji yaklaşımı ise çevresel sorunların yanlış politikalar ya da piyasa başarısızlıklarından değil kapitalizmin dünya çapındaki yayılmasıyla bağlantılı olduğunu savunmakta ve bu çerçevede yerel bölgesel ve küresel düzeyde çelişiklere yol açan iktisadi politik süreçlerde radikal bir değişimin zorunluluğuna işaret etmektedir. Politik ekoloji akımı içindeki yazarlar 1970'lerde yapısalcı-neo Marksist görüşlerden etkilenmişse de 1990'ların sonunda yeni Weberci görüşlerden ve post yapısalcılıktan etkilenerek Marksist referanslarını terk etmişlerdir (Sunderlin, 2003: 80-81).

Ekolojist akımların Marksizm ve çevre ilişkisine dair eleştirel yaklaşımlarının odaklandığı bir dizi tartışma başlığı vardır. Bunlardan ilki sadece kapitalizmin değil sosyalizmin de endüstriyalizmi bir süper ideoloji olarak kabul etmesidir. Ekolojistlere göre çağdaş toplumun hastalıklarının doğru saptanması için bu kabulün sorgulanması gerekir. İkinci tartışma konusu "çevre" kavramıyla neyin ifade edildiğine ilişkindir. Bu bağlamda kendinden menkul bir çevre ya doğa tanımı yapılıp yapılamayacağı, insanın, insanın ürettiklerinin ve doğanın/çevrenin birbirinden nasıl ayrılacakları sorunu bu başlık altında tartışılmaktadır. Son tartışma konusu ise, "büyümenin sınırlarına" ilişkindir ve genellikle eleştirel ekoloji literatüründe Marksizmin doğanın büyümeye koyduğu sınırları dikkate almadığı vurgulanmaktadır (Dobson, 1990: 180-186). Ekolojistler, yalnızca kapitalizmin değil, genel olarak sanayileşmenin ürettiği yaşam tarzının insan üretiminin doğal sınırlara sahip olduğunu görmemizi engellediğini ileri sürmektedir. Bu yaşam tarzını ilerleme adına olumlayan Marksizmin de doğanın değer yaratmadaki rolünü görmediğini, üretici güçlerin gelişimi olarak olumladığı teknolojik ilerlemenin doğal sınırlarını dikkate almadığını, çevresel sorunların çözümünü ekolojik bolluğa ve kapitalizm sonrasına bıraktığını, doğayı insanmerkezli ve hatta kimi zaman patriarkal olarak algıladığını, doğayı araçsallaştırdığını, sürdürülebilirlik kavramını sorunsallaştırmadığını ileri sürerler (Burkett, 2004: 9-24). Bu eleştiriler büyük ölçüde *Komünist Manifesto*'daki insanın doğa üzerindeki hâkimiyetine yapılan vurguya dayanmakla birlikte Marx'ın olgun dönemindeki ekonomi politik eserleri de ekolojistlerin Marksizme yönelik eleştirilerinden payını almıştır.

Foster (1999: 372-373), Marx ve doğa üzerine literatürü dört ana gruba ayırmaktadır. Bunlardan ilki Clark (1989) ve Ferkiss (1993) gibi yazarların başını çektiği, Marksizmin anti-ekolojik olduğunu, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerindeki kötü çevre pratiklerinin Marksizmin kuramsal mirasından kaynaklandığını savunan gruptur. İkinci gruptakiler, Marksizmin ekolojik düşünceye ışık tuttuğunu düşünmekle birlikte son kertede Prometheusçu karakterinden soyutlanamayacağını ve ekolojik sorunların çözümünü kapitalizm sonrası bolluk

toplumuna bıraktığını düşünenlerdir. Bu görüşü savunan yazarlar arasında Antony Giddens, Andre Gorz⁴ ve Alec Nove gibi ünlü figürlerin yanı sıra Benton (1989), Eckersley (1992), Deleage (2000) gibi yazarlar da vardır. Üçüncü grupta yer alan O'Connor (1998) ise Marksizmin ekolojik sorunla ilgili bir kuramsal zemin sunduğunu ileri sürmekle birlikte, bunun Marx'ın temel analizinden oldukça ayrıksı durduğunu düşünmektedir. Bu nedenle kapitalizmin temel çelişkisinin sadece Marx'ın vurgulandığı üretimin toplumsal niteliği ile özel mülkiyet arasında olmadığını, aynı zamanda sistemin üretimin koşullarıyla ilişkili, emek, doğa, iktidar ve mekân bağlamında ikincil bir çelişkiyle malul olduğunu ileri sürmektedir. Son grup ise ekolojist perspektifin Marksist kuramın bütünsel mirasına içkin olduğunu, bunun girift bir şekilde olsa da klasik Marksizmin tüm eserlerinde görülebildiğini savunan, Parsons (1977), Perelman (1993), Mayumi (1991), Lebowitz (1992), Altwater (1993), Foster (1997), Burkett (1997) gibi yazarların temsil ettiği eko-Marksist çevredir. Bu son grup ekolojik sorunu Marksist sosyalizm çerçevesinde kapsamayı amaçlayan ve Marksizm konusunda “yeniden yapılandırmacı olmayanlar” (unreconstructionist) olarak da tanımlanmaktadır (Dobson, 1990: 179).

Bu yazıda ekolojist eleştiriler karşısında Marksizmin kuramsal çerçevesi içinde kalarak ekolojik bir Marksizm inşa etme çabaları değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede ekolojist eleştiriye karşı Marx'ın başta *1844 Elyazmaları* olmak üzere ilk dönem felsefi yazılarına dayanarak buradaki insan-doğa yabancılaşması tezine odaklanan Ted Benton'ın ve Marx'ın başta *Kapital* olmak üzere iktisadi yazılarını da içeren Marksist kuramın bütününün ekolojik bir kuram sunduğunu savunan John Bellamy Foster ve Paul Burkett'in çalışmalarına odaklanarak ekolojik Marksizm projesinin kuramsal ajandası ele alınacaktır. Bu çerçevede Marx ve ekoloji konusunda ana tartışma eksenini teşkil eden ve diğer tartışma başlıklarının da kaynağını oluşturan dört ana başlık üzerinden karşılaştırma yapılmaya çalışılacaktır; Bunlar, yabancılaşma/metabolik yarılma kavramı, insanmerkezcilik (anthropocentrism), emek süreci ve değer kuramı tartışmaları ve ilerleme/Prometheusçuluk eleştirisidir. Bu başlıklar ele alınırken ekolojist eleştirilerin ve ekolojik Marksizm girişimlerinin kendi iç tartışmalarının gündeme getirdiği bir dizi kuramsal sorun da ele alınmaya çalışılacaktır.

2. Yabancılaşmadan Metabolik Yarılmaya Marx'ta İnsan-Doğa İlişkisi

Yabancılaşma kavramı Marx'ın erken dönem yazılarının ana temalardan birisidir. Marx, *1844 El Yazmaları*'nda ayrıntılandığı bu temayı insanın toprağın özel mülkiyeti ile doğadan yabancılaşması bağlamında ilk olarak 1843'te kaleme aldığı *Yahudi Sorunu Üzerine* makalesinde ele almıştır. Bu makalede Thomas Münzer'in “bütün yaratıkların -sudaki balığın, gökteki kuşun- mal haline getirilmesinin hoş görülemeyeceğini ve yaşayan her şeyin aynı zamanda özgür de olması gerektiğini” ilan etmesine dayanarak “özel mülkiyet ve para rejimi altında doğanın aldığı görünüm”ün “doğaya yöneltilmiş gerçek bir hakaret ve doğanın pratik bir aşağılanması” olduğunu söylemiştir. Marx, aynı çalışmada Thomas Münzer'in tanımladığı

⁴ Giddens, Andre Gorz'un eleştirilerinin soldan olmaktan ziyade liberal eleştirilere daha yakın olduğunu ifade etmiştir. Zira, Gorz, *Elveda Proletarya* kitabıyla tıpkı Rudolf Bahro gibi artık işçi sınıfının ilerici bir güç olmadığını yüksek sesle ilan etmiştir. Ancak analizinde materyalizmi elden bırakmadığı, tüketimcilik ve yabancılaşma kavramlarına başvurduğu ve kapitalist olmayan bir yaşam özeğine sahip olduğu için sosyalist olarak görülmektedir (Scott, 1990: 93).

doğadan yabancılaşma olgusunun “yabancılaşmış öz” haline gelen para fetişizmi aracılığı ile ifade edildiğini vurgulamıştır: “Para bütün şeylerin evrensel ve kendinden menkul değeridir. Bu yüzden bütün dünyayı -hem insanı hem de doğal dünyayı- özgül değerinden yoksun bırakmıştır” (akt. Foster, 2001: 119-120).

Marx, bu bakış açısı temelinde, “emeğin yabancılaşması” kavramını geliştirmiş, emeğin üretim araçlarından koparıldığı kapitalist özel mülkiyet düzeninde, emekçinin üretimin sonucu olan üründen, emek sürecinden, insan türünden yabancılaşmasını ele almıştır. Marx’a göre yabancılaşma, türsel bir varlık olan insanın emek aracılığıyla kendi potansiyelini gerçekleştirmesini engelleyen bir olgu olarak insanın içsel doğasına olduğu gibi dışsal doğasına da yabancılaşması biçiminde ortaya çıkar. Marx’ın, emeğin yabancılaşması bağlamında pratik insan etkinliğinin yabancılaşmasını ele alırken vurguladığı ilk olgu emekçinin ürettiği ürünün kendisi üzerinde egemen olan yabancı bir nesne haline dönüşmesidir. Emekçi ile ürünü arasındaki bu yabancılaşmış ilişki, aynı zamanda “duyusal dış dünyayla, düşmanca karşısına çıkan yabancı bir dünya olarak doğa nesneleriyle ilişkisidir”. Yabancılaşmanın ikinci veçhesi ise emekçinin çalışma sürecindeki üretim etkinliği ile ilişkisidir. Bu ilişki emekçinin, kendisine ait olmayan yabancı bir etkinlik olarak kendi öz etkinliği ile ilişkisidir. Özel mülkiyet koşullarında bireyin kendi öz etkinliği “kendine karşı dönmüş, kendisine ait ya da bağımlı olmayan bir etkinlik halini almıştır”. Yabancılaşmanın üçüncü veçhesi ise bu iki belirlenimden çıkarılması gereken bir diğer belirlenim olan insan-doğa ilişkisine dairdir. Çünkü Marx’a göre insan türsel bir varlıktır (species being). Marx’ta insanın türsel varlık olması Hegel felsefesinde olduğu gibi insanın sadece kendi türü hakkında düşünme yeteneği ve ayrıca kendi doğasını bir düşünce nesnesi haline getirme yeteneği bakımından nevi şahsına münhasır olmasının ötesinde bir anlama sahiptir. Marx’a göre insanın ayırt edici özelliği, kendi başına düşünce veya bilinç değil, özgür ve bilinçli maddi üretimdir. Bu çerçevede Marx, insanı hayvandan farklı kılan temel niteliğin onu evrenselliği olduğunu vurgulamıştır. İnsanın evrenselliği kavramı Marx’ta insanın sadece fiziki gereksinimlerini gerçekleştirmenin ötesine geçen yaratıcı etkinliğine işaret etmektedir. İnsanı diğer sosyal hayvanlardan ayıran, onu türsel varlık yapan budur:

İnsanın evrenselliği pratikte, bütün doğayı kendi organik olmayan bedeni kılan bu evrensellikte kendini gösterir; çünkü doğa (1) dolaysız bir yaşama aracıdır; ve (2) yaşama-etkinliğinin gereci, nesnesi ve aracıdır. Doğa, **insanın organik olmayan bedenidir** -yani, insan bedeninin kendisi olmayan doğa. İnsan doğayı kullanarak yaşar, bu demektir ki doğa onun bedenidir ve ölmek için insan doğayla sürekli bir ilişki içinde olmalıdır. İnsanın fiziksel ve manevi hayatının doğaya bağlı olduğu, sadece doğanın kendine bağlı olduğu anlamına gelir, çünkü insan doğanın bir parçasıdır (Marx, 2013: 80). [Vurgu sonradan]

Ancak özel mülkiyet nedeniyle topraktan ve üretimin koşullarından kopan emekçi, türsel hayatından koparılmış olur. Türsel hayatı fiziki varoluşuna indirgenir. Böylece yabancılaşmış emek, doğayı, insanın manevi özünü, insanca varlığını yabancılaştırdığı gibi, insanı kendi bedenine de yabancılaştırır. Marx, insanın kendi emeğinin ürününe, yaşam faaliyetine ve türsel varlığına yabancılaşması olgusunun dolaysız bir sonucu olarak, insanın insana yabancılaşmasını vurgulamıştır. İnsan nasıl kendi kendisiyle karşı karşıya geliyorsa, öteki insanla da karşı karşıya gelmektedir. İnsanın işiyle, emeğinin ürünüyle ve kendisiyle ilişkisi için geçerli olan yabancılaşma, insanın öbür insanla öbür insanın emeği ve onun emeğinin nesnesi

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

için de geçerlidir. Bu tartışmada, Marx'ın insanın organik olmayan (inorganik) beden metaforunun gösterdiği gibi insan-doğa yabancılaşması, merkezi bir önem taşımaktadır. Burada, Marx'ın insan-doğa yabancılaşmasını sadece toprak üzerindeki özel mülkiyet bağlamında tartışmadığı, ekolojik bozulmaya ve bunun emekçiler üzerindeki sonuçlarına da yer verdiği eklenmelidir. Marx 1844 *Elyazmalarında* özel mülkiyetin ve meta üretiminin yarattığı yabancılaşmanın, insan gereksinimlerinde ve bunları gidermenin araçlarında incelik yaratırken, diğer yandan emekçiler için “hayvanca bir barbarlaşmaya”, “kaba bir gereksinim basitliği”ne yol açtığını söylemiştir. Artık işçi için temiz hava gereksinimi bile ortadan kalkmıştır. İnsanlar kirasını ödemezse kovulacağı “uygarlığın verdiği veba havasıyla kirlenen bir mağarada yaşamaya başla”mıştır. Pislik ve lağım doğrudan anlamıyla “insan için bir yaşama ögesi” halini almıştır (Marx, 2013: 127).

Marx'a göre insan emeğinin yabancılaşması olgusunu ilk kez Hegel ele almıştır. Ancak Hegel, bunu yalnızca entelektüel emeğin kendine yabancılaşması olarak gören idealist bir tarzda yapmıştır. Oysa insan bu süreçte aynı zamanda doğa ile olan ilişkisinden, kendi gerçek varoluşundan da uzaklaşır. Feuerbach'ı izleyerek Hegelci idealizmden kopan çıkan Marx'a göre doğa insan zihninin ürünü olarak görülemez ve basitçe insan tarafından koşullanmış değildir. Marx yine Feuerbach'ı izleyerek, nesnel bir dünyanın ve nesnel varlıklar olarak insanların varoluşunun, yani gerçekçilik ve natüralizmin kabulünün zorunlu olduğu sonucuna ulaşmıştır. İnsan doğal güçlerle donanmış doğrudan bir doğal varlıktır. Ama aynı zamanda hayvanlar ve bitkiler gibi doğa tarafından sınırlanmış bir varlıktır. Doğa bizim dışımızda varolur ve biz onu soyutlayarak onunla ilgili bilgilerimizi elde ederiz. İnsanın özel yaratılmışlığını vurgulayan ve doğayı insana tabi kılan Hıristiyanlığın doğaüstü bencilliğinin ve yabancılaşmasının üstesinden ancak insanı doğa ile birleştirerek gelinebilir. Bu mekanik olmayan materyalizm ve insan duyarlılığına yapılan vurgu doğanın geri kalanını da reddetmez (Foster, 2001: 108).

Grundmann'a (1991: 118) göre bu “hümanist model” halen eleştirel sosyal, politik, felsefi kuramda önemini korumaktadır. Ekolojik düşüncede yabancılaşma kavramı kritiktir ve bu kavramın ikili anlamından söz edilebilir: Birincisi bilinen anlamıdır. Kapitalizmde özel mülkiyet rejiminde meta üretiminin üzerine kurulu olduğu sosyal fenomen ve kapitalizm sonlandığında ortadan kalkacak bir durum olarak yabancılaşma, ikincisi ise Marx'ın teknoloji ve emek süreci çözümlemesinde kullandığı yabancılaşmadır. Marx, bu çözümlemeyi *Kapital*'de makineleşmenin emek sürecinde yol açtığı sonuçlar bağlamında tartışmıştır. Bir yandan makinelerin/üretici güçlerin gelişimini komünist toplumun gerçekleşmesini sağlayacak objektif ve ilerici bir süreç olarak görürken diğer yandan kapitalist emek sürecinin büyük bir oranda makine kullanımı ile işçilerin insanlığını sakatlattığını, alçalttığını vurgulamıştır. Bu nedenle insanlar kendilerini gerçekleştiremez, yaratıcılıkları kısıtlanır (Grundmann, 1991: 117-118).

Benton (1989) kendisini bu konuda “Marx'ın erken dönem yazılarında var olduğu söylenen romantizme” çok yakın bulmaktadır. Marx'ın ilk dönem eserlerini, kurmayı hedeflediği ekolojik Marksizme temel almakla birlikte Marx'ın külliyatında bu konuya ilişkin bir kararsızlık olduğunu düşünmektedir. Bu kararsızlık bir yanıyla insan denen varlığın hem doğanın içinde hem de ona karşı yaşamasından ileri gelmektedir (Foster, 2001: 113-124). Benton (1992: 68) ekolojist bir sosyalizm inşa etmek için Marx'ın kavramsal çerçevesinin bir kısmı esas alındığında mecburen diğer kısmının eleştirilmesi gerektiği kanısındadır. Benzer bir yaklaşım Foster ve Burkett'i eleştiren John Clark'ta da görülmektedir. Clark (2001: 432-442), Marx'tan hem bir liberteryan

hem de bir otoriter ya da hem bir Prometheusçu, hem de bir çevreci çıkarılabileceğini iddia etmiştir. Ne var ki Clark, Marx'a atfedilen bu sıfatların her birinden bir eleştiri başlığı oluştururken Benton, Marksist kuramda kendi ekolojik Marksizm anlayışına kaynak bulmakta zorlanmamıştır. Ancak Marx ve Engels'in olgunluk dönemi eserlerinde ekolojist perspektife alan açan çok sayıda tartışma yer almasına rağmen Benton (1989: 125) *Komünist Manifesto*'nun burjuvazinin üretici güçleri geliştirmesini ve doğanın insanın tahakkümü altına alınmasını olumlu görünen ifadelerle dayanarak⁵, Marksizmin insanın kendini doğadan ayrı ve onu kendi ihtiyaçları için sınırsız bir şekilde manipüle edebileceği bir kaynak olarak gören bir yabancılaşmayla malul olduğunu, Marksizmin bu sorundan arındırılarak ekolojik temellerde yeniden formüle edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Foster ise Marx ve doğa ilişkisine tam karşıt bir yönden yaklaşarak bir ekolojik Marksizm kurmaya çalışmıştır. Ona göre Marx'ın erken yazıları ile olgunluk dönemi çalışmaları arasında bir kopuş değil süreklilik vardır. Marx, 1844 *Elyazmaları*'nda ortaya koyduğu vizyon insan-doğa yabancılaşmasının gerçek çözümü olarak komünizmi işaret etmektedir. Komünizm özel mülkiyetin ortaklaşma aracılığıyla olumlu bir şekilde ortadan kaldırılmasından başka bir şey değildir. Bu komünizm;

“...tam gelişmiş doğalcılık (naturalizm) olarak hümanizmle eşittir ve tam gelişmiş hümanizm olarak da doğalcılıkla eşittir; insanla doğa ve insanla insan arasındaki çatışmanın gerçek çözümüdür- varoluşla öz, nesneleşme ile kendini pekiştirme, özgürlük ile zorunluluk, birey ile tür arasındaki kavganın gerçek çözümüdür. Komünizm, tarihin çözülmüş bilmecesidir ve kendisinin bu çözüm olduğunu bilir” (Marx, 2013: 111).

Marx'a göre komünizm, o dönemin ütöpk sosyalistlerinin yaptığı gibi hazır reçetelerden hareketle oluşturulacak bir ideal değil, tarihin gerçek hareketinin incelenmesiyle varılacak bir aşamadır. Ona göre devrimci hareketin kuramsal ve pratik temelini toplumun ekonomik yasalarının incelenmesinden çıkacağı apaçık bir gerçektir. Marx, bu kavrayış temelinde bütün dikkatini *Politik Ekonominin Eleştirisi* olarak tanımladığı iktisadi incelemelere yöneltmiştir. Bu iktisadi incelemelerin en gelişmiş sonuçlarını tartıştığı *Kapital*'de yabancılaşma kuramını kapitalist üretimin eleştirel çözümlemesine uygulayarak yeni bir kavramsal çerçeveye ayrıntılandırmıştır. Bir yandan “meta fetişizmi” kavramıyla, toplumsal iş bölümü ve değer yasası nedeniyle insanların üretim sürecinde kurdukları ilişkilerin ürünlerin kendi aralarında bir toplumsal ilişki gibi görünmesinin yol açtığı yanılsamaya, diğer yandan insan-doğa ilişkisi bağlamında geliştirdiği metabolik alışveriş/metabolik yarılma kavramlarıyla kapitalist gelişmenin yarattığı ekolojik yıkıma işaret etmiştir.

Marx, *Kapital*'de oldukça gelişkin bir ekolojik farkındalık sergilemiştir. *Kapital*'in ilk cildinde büyük ölçekli kapitalist tarımın toprağı yok ettiğini, İngiliz tarlalarının gıda arzı paniğı nedeniyle Peru'dan ithal edilen doğal kuş gübreleriyle durmaksızın ilaçlanmak zorunda kaldığını

⁵ *Komünist Manifesto*'daki tartışmalı pasaj şu şekildedir: “Burjuvazi ancak yüz yılı bulan egemenliği sırasında, daha önceki kuşakların tümünün yaratmış olduklarından daha yoğun ve çok daha büyük üretici güç yarattı. Doğa güçlerine egemen olunması, makine (ve) kimyanın sanayiye ve tarıma uygulanması, buharlı gemiler, demiryolları, elektrik telgrafı, koskoca kıtaların tarıma açılması, nehirlerin suyolları haline getirilmesi, yerden bitircesine nüfus çoğalması -toplumsal emeğin bağrında böylesine üretici güçlerin yatmakta olduğunu daha önceki hangi yüzyıl sezebilmiştir? (Marx & Engels, 1993: 114).

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

anlatmıştır. Marx'ın yaşadığı dönem kimi yazarlarca "İkinci Tarım Devrimi" olarak adlandırılan ve gübre sanayiinin büyümesi ve toprak kimyasında kaydedilen gelişmelerle karakterize olan bir dönemdir. Marx, ünlü Alman kimyacı Justus von Liebig'in 1840'lardan itibaren kaleme aldığı toprak verimliliği, organik dönüşüm ve sürdürülebilirlik konusundaki çalışmalarından çok etkilenmiştir⁶. *Kapital*'in 1. Cildinde Liebig'in ölümsüz erdemlerinden birinin de doğal bilimin bakış açısından modern tarımın olumsuz, yani, yıkıcı tarafını göstermiş olması olduğunu söylemiş, *Kapital*'in bütününde toprağın kapitalist sömürsünün sistemli bir eleştirisini yapmıştır (Foster, 2001: 221).

Marx *Kapital*'in 1. Cildinde "Büyük Ölçekli Sanayi ve Tarım" tartışmasında büyük ölçekli sanayi ve büyük ölçekli kapitalist tarımın yol açtığı sonuçları tartışırken, kapitalist üretimin nüfusu büyük sanayi merkezlerinde toplayarak bir yandan toplumun politik olarak devindirici gücünü yoğunlaştırırken, diğer taraftan insan ile doğa arasındaki madde alışverişini⁷ bozduğunu vurgulamıştır. Yani kapitalizm kentsel nüfusa büyük bir ağırlık kazandırarak "insanın yiyecek ve giyecek olarak tükettiği öğelerin toprağa tekrar dönüşünü engelleyerek toprağın verimliliğinin sürekli olması için gerekli koşulları bozmuş olur. Böylece aynı anda hem kentli emekçinin sağlığını ve hem kır emekçisinin zihinsel yaşamını tahrip eder" (Marx, 1997a: 481). Kırdaki kapitalist gelişmenin bir diğer sonucu ise günümüz terminolojisiyle ekolojik bozulmadır. Marx bu olguyu Liebig'in çalışmasına dayanarak şöyle ifade etmiştir:

...kapitalist tarımdaki her gelişme, yalnız emekçiyi soyma sanatında değil, toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir; belli bir zaman için toprağın verimliliğinin artmasındaki her ilerleme, aynı zamanda, bu sonsuz verimlilik kaynağının mahvedilmesine doğru bir ilerlemedir. Bir ülkenin, örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin, kalkınmasına büyük sanayi ile başlatılması ölçüsünde bu tahrip sürecinin hızı da artar. Kapitalist üretim, bu nedenle, teknolojiyi geliştirir ve ancak bütün zenginliğin asıl kaynağını, yani toprağı ve emekçiyi kurutarak çeşitli süreçleri toplumsal bir bütün içinde bileştirir (Marx, 1997a: 482).⁸

Marx, *Kapital*'in 3. Cildinde "Kapitalist Toprak Rantının Doğuşu" başlıklı bölümde Liebig'e göndermeyle, kapitalist gelişmenin bir yandan sürekli büyüyen ve büyük kentlerde toplanan bir sınıai nüfus yaratırken, kapitalist büyük toprak mülkiyetinin, tarımsal nüfusu sürekli olarak gerileyen bir asgariye indirdiğini ve bu durumun "yaşamın doğal yasalarının emrettiği toplumsal alışveriş bütünlüğünde onarılmaz bir çatlığa neden olan koşulları yarat"tığını, bunun sonucu olarak toprağın canlılığının boşa harcandığını ve bu israfın, ticaretle, belli bir devletin sınırlarının çok ötesine taşındığını vurgulamıştır (Marx, 1997b: 713). Marx bu gözlemi şöyle açıklar:

⁶ Marx, *Kapital*'de Liebig'in 1840 tarihli *Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie* (Organik Kimyanın Tarıma ve Fizyolojiye Uygulanması) ve 1856 tarihli *Ueber Theorie und Praxis in der Landwirthschaft* (Tarımda Kuram ve Uygulama Üzerine) adlı eserlerine gönderme yapmıştır.

⁷ Bu kavram *Kapital*'in 1887 tarihli Samue Moore ve Edvard Aveling imzalı İngilizce baskısında *matter circulation* olarak çevrilmiştir. Ancak 1973 tarihli Ben Fowkes çevirisinde bu kavram *metabolic interaction* olarak geçmektedir. Ian Angus (2018) *Marx and Metabolism: Lost in translation?* başlıklı notunda Almanca *Stoffwechsel* (*metabolizma*) kavramının İngiliz diline henüz girmediğini bu nedenle Marx'ın ekolojist yorumunun yeterince anlaşılmadığını vurgulamıştır.

⁸ Marx'ın bu yorumu konusunda ayrıca bkz. Skirbekk (1996: 50).

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

Geniş-ölçekli sanayi ve geniş-ölçekli makineli tarım birlikte çalışırlar. Başlangıçta, birincisi, esas olarak emek-gücünü, dolayısıyla insanların doğal gücünü harabeye çevirdiği ve yok ettiği halde, ikincisinin daha dolaysız bir biçimde toprağın doğal canlılığını tüketmesi gerçeği ile birbirlerinden ayırt ediliyorlarsa, gelişmenin daha ileri döneminde, kırlardaki sınai sistemin de işçileri zayıflatması ve sanayi ve ticaretin, kendi paylarına, tarıma, toprağı tüketmek için araçlar sağlamasında el ele verirler (Marx, 1997b: 713-714).

Marx, aşağıda Prometheusçuluk tartışması bağlamında ele alınacak olan Malthus eleştirisini de bu koşulların burjuva olmayan bir analizini sunmak için yapmıştır. Toprağın yabancılaşması ve insanlığın büyük bölümü üzerinde hâkimiyet eşzamanlı gerçekleşmiştir. Foster kendi metabolik yarılma vurgusunu bu olguya dayandırmıştır.

Marx, “metabolizma” (stoffwechsel) kavramına insanın doğayla emek aracılığıyla kurduğu ilişkisini tanımlamak için başvurmuştur. Emek her şeyden önce insan ile doğa arasındaki bir ilişki, insanın onunla kendi eylemleri aracılığıyla kendisi ile doğa arasındaki metabolizmayı kurduğu, düzenlediği ve denetlediği bir süreçtir. Marx metabolizma kavramını doğayla toplum arasındaki insan emeği aracılığıyla kurulan metabolik etkileşim anlamında (genel) kullandığı gibi, daha geniş anlamda kapitalizm tarafından meydana getirilen ve yabancılaşmış bir biçimde durmaksızın yeniden üretilen karmaşık, dinamik ve bağımsız bir ihtiyaçlar ve ilişkiler kümesini tanımlamak amacıyla kullanmıştır. Yani metabolizmanın hem özgül bir ekolojik anlamı hem de daha geniş bir toplumsal anlamı vardır. Hayatın yasalarının koyduğu doğal metabolizmadaki bu yarılma büyük ölçekli sanayinin büyük ölçekli tarımla eş zamanlı büyümesiyle gelişmektedir (Foster, 2001: 225).

Foster’a (1999: 381) göre, her ne kadar Marx, 1844 *Elyazmaları*’nda doğa için “insanın inorganik bedeni” metaforuna başvurmuş olsa da olgunluk dönemi çalışmalarında geliştirdiği metabolizma kavramı insan-doğa ilişkisini açıklamada daha işlevsel bir kuramsal araçtır. Bu kavram insanın hem bağımsız hem de doğaya bağımlı varlığını açıklar, hem de bu ikisi arasındaki diyalektik ilişkiyi açıklamak için iyi bir metafordur. Foster bu vurguyla aynı zamanda ekolojistlerin Marksizme dönük insanmerkezcilik eleştirisini de yanıtlamaya çalışmıştır. İzleyen bölümde bu tartışma ele alınacaktır.

3. İnsanmerkezciliğe Karşı Eko-merkezcilik Mümkün müdür?

İnsanmerkezcilik, ekolojistler tarafından Marksizme yöneltilen en yaygın eleştirilerden birisidir. Hayward’ın (1997: 51) tanımına göre insanmerkezcilik, “insan dışı varlıkların aleyhine/onlara rağmen insan çıkarlarına keyfi ve ayrıcalıklı yer verme hatasıdır”. Fox’a (1996: 3) göre ise, insanmerkezcilik “insan dışı dünyayı insanın aracı haline getirmek”tir. Bu yazarlara göre insanmerkezciliğe karşı eko-merkezci bir yaklaşım zorunludur. Eko-merkezcilik kavramı ekolojist literatüre özellikle “derin ekoloji” (deep ecology) diye adlandırılan ve kimi zaman bir tür “ekolojik muhafazakarlığa” da varabilen görüşün katkisidir. Bununla birlikte ekolojik düşünce içinde geniş bir alanda etki yapmıştır (Dobson, 1990: 51). Ekolojist yazarlar içinde Marksizme dönük eleştirel tutumun öncülerinden biri olan Eckersley’e (1996: 276) göre Marksizm doğa üzerindeki özel efendiliği kolektif efendilikle değiştirmekten başka bir şey murad etmemektedir. Marx’ı ve Marksizmi insana doğaya göre öncelik tanıdığı iddiası ile

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

eleştirenler Marx'ı bir teknolojik determinist, "üretim için üretimin" savunucusu, "çılginca sanayileşmenin borazanı" olarak nitelendirmiştir (Kovel, 2005: 99). Bu güçlü eleştiri Marksizmi ekolojik bir revizyondan geçirme çabasında olan Benton'u da etkilemiştir.

Benton (1989), Marksizmin insanmerkezci olduğu kabulünden hareketle, eko-merkezci bir ekolojik Marksizm inşa etmek gerektiği kanısındadır. Oysa eko-merkezcilik de en az insanmerkezcilik kadar tartışmalı bir yaklaşımdır. Bu iddiaya güçlü bir yanıt Grundmann'dan (1991: 112-113) gelmiştir. Grundmann Benton'a ancak hümanist bir pozisyondan yanıt verilebilecek bir dizi soru yönelmiştir. Birincisi, insanın doğanın geleceğine yönelik kaygılarının da insanmerkezci olup olmadığına ilişkindir. Eğer böyleyse, Benton burada nasıl bir sakınca görmektedir? Grundmann'ın (1991: 112) ikinci itirazı, Benton'ın ve diğer eko-merkezci yazarların doğaya araçsal olmayan, içkin ya da özsel bir değer (intrinsic value) atfetmenin doğadan farklı şekillerde yararlanmayı dışlayan bir tutum olduğunu savunmasıdır. Grundmann'a göre (1991: 113) pekâlâ bir nesneye, yararlılığının ötesinde bir değere sahip olduğunu otomatik olarak inkar etmeden araçsal değer atanabilir. Dahası eko-merkezci perspektif "doğanın dengesi"nden söz ederken insan bakış açısından oluşturulmuş tanımlama ölçütlerinden hareket etmektedir. Sözelimi bir nehirde balık popülasyonunun varlığını insan kaynaklı kirleticilerin tehdit etmesi doğanın dengesine bir müdahale olarak görülmektedir. Fakat aynı sonuç nehirde doğal nedenlerle alg birikmesi sonucunda da ortaya çıkabilir. Böyle bir argümanla karşı karşıya kalan bir ekolojist, muhtemelen, nehir eski ("normal") durumuna kendi gücüyle dönemezse, ekosisteminin "dengesiz" olarak adlandırılması gerektiğini söyleyecektir. Grundmann'ın bir diğer eleştirisi insanın doğaya egemen olma çabasının her koşulda doğaya zarar veren bir ilişki olarak görülmesidir. Bu bakış açısı ekolojik sorunların yalnızca doğayla başa çıkmanın belirli yollarından kaynaklandığını göz ardı etmektedir. Grundmann'a göre (1991: 113) toplumun doğadaki varlığı da doğaya hükmetme çabası da birbiriyle uyumludur; insan gerçekten de doğanın içinde yaşar ve doğaya hükmeder. Ancak doğa üzerindeki egemenlik illa ki fetihçi olmak zorunda değildir. Eğer "doğaya egemenlik" bilinçli kontrol anlamına geliyorsa burada bir sorun yoktur. Grundmann (1991: 111) bu konudaki tutumunu açıklamak için İngilizce *domination* (egemenlik) yerine ustalığa (*mastery*) vurgu yapan hayli yararlı bir analogiye başvurmuştur:

...çalgısını ustalıkla kullanan bir müzisyen hayal edin. Onun çalışına 'ustaca' diyoruz; Almanlar buna 'sie beherrscht ihr Instrument' [serbest bir çeviriyle; enstrümanın ustası, gerçek bir virtüöz] derdi. İnsanın doğaya egemenliğini bu anlamda anlamamız gerekir. Burada örneğin usta bir müzisyenin kemanına hakimiyetini kastediyoruz, yoksa kemana çekiçle vurması gibi bir pervasızlığı değil.

Grundmann'ın Benton eleştirisi bağlamında eko-merkezçiliğe yönelttiği bir diğer eleştiri ise, bu yaklaşımın 19. Yüzyıldan günümüze biyolojideki gelişmelerden beslenen alternatif ve rakip doğa tasarımlarının varlığını göz ardı etmesidir. "Doğanın doğası"nın ne olduğu oldukça tartışmalı bir konudur. Eko-merkezci yazarlar bu konuyu hiç tartışmaya açmamaktadır.⁹

Benton (1992: 117-120) kendisini eko-merkezci yaklaşımı yüzünden romantik ve idealist olmakla itham eden ve geç 20. yüzyılın ekolojik romantizminin kendiliğinden ideolojisinin

⁹ Raymond Williams "doğa" (nature) için "İngilizce'de tanımlanması en zor sözcük" demiştir. Sözcüğün anlamı uçsuz bucaksızdır ve buna yol açan şey doğa ile insan arasındaki ilişkinin karmaşıklığıdır (Kovel, 2005: 104).

kurbanı olarak tanımlayan Grundmann'la (1991: 120) girdiği polemikte esas romantizmin, insanın tüm doğal süreçleri kendi iradesine göre şekillendirebileceğine inanmak olduğu yanıtını vermiştir. Benton'a (1992: 67-68) göre Marx, 19. yüzyıl ortalarında değişen maddi koşulları yadsıyan, pastoralist bir söylemle eski feodal ilişkileri yeniden kurmaya çalışan gerici romantizme karşı, kapitalizme olan düşmanlığına rağmen, kapitalizmin dinamizmini övmüştür. Marx, yalnızca üretici güçleri değil, aynı zamanda insanların toplumsal güçlerinin ve ilişkilerinin kapsamını ve ölçeğini de geliştirdiği için kapitalizmin tarihsel olarak ilerici bir rol oynadığını kabul etmiştir. Örneğin Marx ve Engels'in 1850'de Daumer adlı romantik yazarın "Yeni Çağın Dini" adlı eserinde gerici doğa tapınmasına karşı yazdıkları yazıda "*Bavyera'nın rahiplerin ve Daumerlerin yetişmesine zemin oluşturan ağır kanlı köylü ekonomisinin en sonunda modern tarım ve modern makinelerle sürülüp alt üst edilmesi arzu edilir olacaktır*" ifadesiyle getirdikleri eleştirinin gösterdiği gibi Marx'ın yazıları insanın toplumsal yaşamı ile onun doğal koşulları ve araçları arasındaki ilişkilere dair çelişkili ve ikirciklidir. Benton'a (1992: 68)'a göre Marx, "en acımasız 'modernist' anlarında, korkunç kabalıkların yazarıdır". Ona göre Marx'ın tüm Bavyera'yı modern makinelerle sürme önerisini Çavuşesku'nun Romanya'daki köylü topluluklarını yok etme projesinden veya Stalin'in kendi tarım politikalarının felaketinden ayıran bir şey yoktur. Bu tür metinler, sosyalizm adına yapılan bu tür zulümlere meşruiyet sağlamıştır. Sosyalist projenin ekolojik açıdan duyarlı bir şekilde yeniden inşası için Marx'tan bazı vazgeçilmez kavramlar alınacaksa, Marksist mirasın diğer tarafının açıkça teşhir edilmesi ve onunla yüzleşmesi gerekir.

Ancak Marx, 1844 *Elyazmaları*'nda yukarıda zikredilen "insan ve doğa arasındaki çatışmanın gerçek çözümü" olarak komünizm vizyonunda, insan-doğa yabancılaşmasını aşarak, insan-doğa ilişkilerinin doğanın sadece insanın bedensel ihtiyaçları için değil ruhsal ve estetik tatmininin bir aracı olarak da kullanılacağı bir şekilde restore etmeyi önermektedir. Benton, kendisine yöneltilen romantizm ithamının bu vizyona dayalı, doğal sınırları gözetken bir Marksizm inşa etme iddiasından kaynaklandığını, aslında Marx'ın insanmerkezci, ilerlemeci öğeleri ile hesaplaştığında böyle bir Marksizmin mümkün olduğunu söylemiştir.

Benton (1992: 69) bu polemikte Grundmann'a belli noktalarda hak verdiğini vurgulamıştır. **Birincisi**, eko-merkezcilik her zaman, zımnen ya da açıkça, insanın toplumsal yaşamını düzenlemek için 'türetilmiş' yasalar ya da kurallar olan bir tür antropomorfik ya da panteist doğa felsefesi içermektedir. Bu, Grundmann tarafından, benimsediği insanlık/doğa ilişkilerine 'modernist' yaklaşımla tutarsız olduğu gerekçesiyle reddedilir. **İkincisi**, eko-merkezcilik bir tür kendini gizemleştirmenin, doğadan türetilen değerler olarak gördükleri şeylerin, tüm bu tür değerler gibi, belirli tarihsel-kültürel süreçlerin ürünleri olduğunu fark etmedeki başarısızlığın kurbanıdır. **Üçüncüsü**, Grundmann, insanmerkezciliğin zorunlu olarak, uzun vadeli düşüncelerin ve daha yüksek değerlerin kısa vadeli açgözlülük için feda edildiği, doğa ile ilgili olarak yıkıcı bir projeyi içerdiği şeklindeki eko-merkezci suçlamayı reddetmekte haklıdır. Grundmann, insanların karmaşık ilgi alanlarına sahip olduğunu, çevrelerini önemseyebileceğini, korunmasını isteyebileceğini vb. kabul eden bir insanmerkezcilik versiyonunu savunmaktadır. Eko-merkezçiler tarafından ortaya atılan insanmerkezcilik eleştirisi, yalnızca ekonomi kuramına dayanarak insan çıkarları ve rasyonaliteye ilişkin aşırı derecede dar bir görüşten hareket eden insanmerkezcilik çeşidine karşı etkilidir.

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

Ancak Benton yine de insanmerkezciliğe karşı eko-merkezci bir perpektifte ısrar etmiştir. Ona göre Sovyetler Birliği'nin çevre pratikleri insanmerkezciliğin sonucudur. Doğanın efendisi olmaya çalışmak en nihayetinde ona zarar vermektir. Gerek bu pratikler gerekse Marx'ın kuramı, 19. yüzyıl ilerleme ideolojisinin ürünü olan doğa üzerinde teknik ve endüstriyel kontrol fikrine dayanmaktadır. Bu ideoloji tam da Marx ve Engels'in işaret ettiği gibi karşılıklı ilişkilerin bu ilişkilerin parçası olan öznelere sistematik olarak yanıltıcı görünüm biçimleri sunduğu fikrinden kaynaklanmaktadır. Bu tür görünüm biçimlerinden etkilenen öznelere, kendi faaliyetleri hakkında yanlış veya çarpıtılmış inançlara sahip olma eğiliminde olacaktır. Özellikle sanayi üretiminde üretken emek süreçlerine katılanlar üretimin bağlamsal koşullarını restore etmek ya da korumak zorunda olmadıkları, mutlak hammadde kıtlığıyla karşı karşıya kalmadıkları ve uygulamalarının dışsal, amaçlanmayan sonuçlarını görmezden gelebildikleri sürece eylemlerinin potansiyel dönüştürücü güçlerini abartmaya eğilimlidirler (Benton, 1989: 76).

Eckersley (1996: 272) ekolojik Marksizmin Marx'ın gençlik yazılarından ilham alan hümanist eko-Marksizm ve olgun Marx'ın perspektifine yaslanan ortodoks eko-Marksizm şeklinde iki akımdan oluştuğunu vurgulamıştır. Ona göre ortodoks eko-Marksistler, çevresel sorunların, tıpkı toplumsal problemler gibi kapitalizmin sömürüye dayalı hareket yasalarından kaynaklandığını savunmakta, sorunun çözümünü üretim ilişkilerinin devrimci dönüşümünde görmektedir. Ortodoks eko-Marksizm, teknolojik gelişme ve doğanın daha gelişkin kuramsal bilgisi temelinde kapitalist sınıf için değil bütün insanlık yararına doğa üzerinde toplumsal kontrolü önermektedir. Ortodoks eko-Marksizm, tarihi, emek aracılığı ile insan dışı doğanın kontrol altına alınmasını öngören ilkel aşamadan daha gelişkin bir aşamaya ilerleyen diyalektik bir mücadele olarak görmektedir. Bu bakış açısına göre insandışı doğanın kendisi adına değer görmesi ve korunması gerektiğini söylemenin hiçbir anlamı yoktur. Oysa eko-merkezciliğe göre doğa insandan bağımsız olarak var olan bir gerçekliktir. Onu nasıl tanımlarsak tanımlayalım o oradadır ve yapılması gereken insanı da içerecek bütünsel bir doğa anlayışı içinde insanmerkezcilikten kurtulmaktır. Öte yandan Eckersley (1996: 273-274), ortodoks eko-Marksizmin, Marksizme yönelik insanmerkezcilik eleştirisine verdiği yanıtı da eleştirmiştir. Ona göre her şeyden önce insan özne olduğumuz için dünyayı insan merkezli bir bakış açısı dışında algılamamızın imkansız olduğu yönündeki yanıt, algılayan öznenin kimliğini algılanan ve değer verilen içerikle karıştırarak insanmerkezcilik eleştirisinin amacını tamamen gözden kaçırmaktadır. İnsanmerkezcilik kavramının saçma ve totolojik anlamı üzerinden verilen bu yanıt "insanmerkezci yanılğı"yı üretmektedir. İnsanların insan merkezli olmayan bir bakış açısına sahip olamayacağını söylemek, bir erkeğin cinsiyetçilik karşıtı olamayacağını veya beyaz bir erkek bireyin dünyayı yalnızca erkek ve/veya beyaz bir özne olarak algılayabildiği için ırkçılık karşıtı olamayacağını söylemeye benzemektedir. Ancak Eckersley'in bu argümanla aslında eko-merkezci çevrelerdeki kafa karışıklığını da itiraf ettiği söylenebilir. Çünkü verdiği örneklerde toplumdaki eşitsiz, hiyerarşik ilişkilerin mağduru olan insan öznelere söz konusudur. Doğa bir özne olmadığına göre, onun adına konuşma iddiası yine bir insan tasavvurudur.

Eko-merkezci eleştiri, hümanist eko-Marksizmi de Marx'ın tarih görüşünü ve insanı *homo faber* [Lat. Alet yapan insan] olarak tanımlayan özgül insan tasavvurunu paylaştığı için Marksizmin insanmerkezciliğinden kurtulamadığını ileri sürmektedir. Eko-merkezcilere göre Marx, 1844 *El Yazmaları*'nda, doğayı insanın inorganik bedeni olarak gören ve insan-doğa yabancılaşmasının

ve bunun yarattığı ikiliğin aşılması vurgusuna dayalı bir ekolojist perspektif sunmaktadır. Ancak Marx'ın insanın kendisini gerçekleştirmek için doğa üzerinde tahakküm kurmasından başka seçeneğinin olmadığını ima eden özgürlük-zorunluluk diyalektiğini benimsemesi, hümanist eko-Marksizmin de aynı insanmerkezcilik perspektifinden kurtulamadığı anlamına gelmektedir (Eckersley, 1996: 278).

Eko-feministler ve sosyal ekolojistler de eko-merkezci çevrelerle aynı ekseninde Marx'ta doğanın üzerindeki hakimiyet düşüncesinin insanmerkezci olduğunu vurgulamış buna ek olarak bunun patriyarkal bir yaklaşım olduğunu savunmuşlardır. Bu tartışmada Marx'ın insanın ve toplumların gücüne yaptığı vurguya yeniden eğilmek yararlı olacaktır. Marx, insanın ve toplumun yaratıcı gücüne, her şeyden önce 19. Yüzyıl ortalarındaki burjuva ideolojisinin muhafazakâr idealizme ve dinsel metafiziğe yaslanan yönleriyle mücadele ederken özel bir vurgu yapmıştır. Ona göre insanın özgürleşmesinin önemli bir adımı da dinin yarattığı yabancılaşmadan kurtulmasıdır. Marx bu çabasında insanı doğal bir varlık, doğayı ise insanın bir parçası olarak algılamıştır. İnsanın tarihi doğal bir süreçtir ve doğa insanın bir parçasıdır. Doğa, Marx'a göre sadece insanın basit bir geçim aracı, dönüştürdüğü bir nesne değil, kültürel olarak kendini gerçekleştirmesinin de ilham kaynağıdır. Doğayı "insanın varolması için sürekli bir ilişki/etkileşim içinde olması gereken inorganik vücudu" olarak tanımlayan Marx fiziksel ve tinsel yaşamıyla doğaya bağlı olan insanı doğanın bir parçası olarak belirtmiştir" (Demirer, Duran & Torunoğlu, 2000: 173). Kovel (2005: 106) bu ilişkiselliği ekolojik krizin yaşandığı bir dönemde, ekolojik Marksizm anlayışını şekillendirirken üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir ilham kaynağı olarak görmüştür. Burkett (2004: 33) ise Marx'ın bu yaklaşımını "ilişkisel holizm" olarak nitelendirmiş ve bunun doğayı ve toplumu birbirine indirgmeden insani üretimin maddi ve toplumsal özelliklerini karşılıklı oluşan bir gerçeklikler bütünü olarak ele almanın yolunu açtığını belirtmiştir.

Burada Marx'ın ilk eserlerinde doğal bir varlık olan insanı yaşamın tüm doğal güçlerinden yararlanan, diğer yandan doğada hayvan ve bitkiler gibi bağımlılık ve sınırlılıkları olan bir varlık olarak (Demirer, Duran & Torunoğlu, 2000: 174) tanımladığını yeniden anımsatmak uygun olacaktır. Dahası Marx, *Kapital*'in 3 cildinde "Bu alandaki (doğal zorunluluk alanındaki) özgürlük, ancak toplumsallaşmış insanın, ortaklaşmış üreticilerin insanın doğayla metabolizmasını ussal bir tarzda yönettiği, bu metabolizmaya kör bir güç olarak boyun eğmek yerine onu denetim altına aldığı ve bunu en az enerji harcamasıyla ve insan doğasına en uygun ve en lâyük koşullarda başardığı zaman gerçekleşebilir" (akt. Foster, 2001: 226) demektedir. Bu çerçevede Marx'a yönelik insanmerkezcilik, ilerlemecilik ve teknolojizm eleştirilerinin ne kadar yerinde eleştiriler olduğu tartışmaya açıktır. İzleyen bölümde burada ele alınan insanmerkezcilik eleştirisinin iktisadi temelini oluşturan değer kuramı ve emek süreci tartışmaları ele alınacaktır.

4. Değer Sorunu ve Emek Süreci: İnsanmerkezciliğin İktisadi Temelleri

Marx'a getirilen insanmerkezcilik eleştirisinin bir diğer önemli kaynağı da *Kapital*'deki emek süreci çözümlemesi ve değer kuramıdır. Benton'a göre (1989: 76) Marx'ın değer kuramı "sermaye birikiminin sınırlarını, çelişkilerini ve krizlerini tümüyle toplumsal ilişkilere bağlı olarak sunmaya yarayan bir kavramsal araç"tır ve bu nedenle doğadaki kıtlığı ya hiç dikkate

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştiri Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

almamakta ya da onu iktisadi ilerleme ile ve hatta kapitalizm ile aşılmış bir mefhum olarak görmektedir. Marx, emek sürecinin dönüştürücü gücünü abartmakta, doğal sınırların varlığını göz ardı etmektedir. Ayrıca değeri yaratanın sadece insan olduğunu düşünmektedir.

Marx'ta doğanın bir değerinin olmadığı yolundaki eleştiri, kullanım değeri ve değişim değerinden farklı, tam olarak tanımlanmayan soyut bir değer kavramına yaslanmaktadır Benton (1989: 76-77) bu konudaki **ilk eleştirisinde** önceden meydana getirilmiş bir servetin içinde doğanın görünmeyen değerine işaret etmiştir. Benton'a göre doğanın değeri önceden meydana getirilen ürünler içinde birikmektedir ve bu Marx'ta analiz konusu yapılmamakta, doğa, birikim süreci içinde tükenmeyecek bir kaynakmış gibi görülmektedir. Marx'a göre değeri yaratan insan emeğidir ve emek sürecinde doğanın payından söz edilmemektedir. Bu nedenle insan dışı öğelerin katkısı görünmezleşmektedir. Benton bu bakış açısının ardında Marx ve Engels'in 19. yüzyılın sanayi kapitalizminin egemen ilerlemeci ideolojisini benimsemelerinin yattığını savunmaktadır.

Benton'ın **ikinci** eleştirisi, Marx'ın emek süreci çözümlemesinin merkezi özelliğine dairdir. Marx'ın analizinin merkezinde, kullanım değerleri üretme süreci olarak kabul edilen genel olarak üretim ile değişim değerleri üretme süreci olarak görülen kapitalist üretim arasındaki ayrım yer alır. Fizyolojik bir süreç olan genel olarak üretim, bir hammaddeyi belirli bir yararlı ürüne dönüştürmek için "somut" olarak çalışmak üzere belirli bir yararlı emeğin yerleştirildiği bir emek sürecidir. İkinci yönüyle, kapitalist üretim, değişim değerinde niceliksel bir artışı amaçlayan "soyut" emeğin bir sömürü sürecidir. Bu ikinci yapı, ürünün maddi özelliklerinin, onu şekillendiren emeğin niteliğinin ve tatmin ettiği ihtiyacın doğasından bağımsız olarak ürünün değerinde nicel bir artışı amaçladığı için soyut kabul edilmektedir. Kapitalizmde iktisadi faaliyeti yöneten toplumsal-yapısal koşullar, emek sürecinin soyut emeğe dayalı bu ikinci veçhesini, kullanım değeri üreten yararlı emeğin fizyolojik emek sürecine egemen olmasını beraberinde getirmektedir. Kapitalizmin istikrarsız ve yıkıcı doğasının temelinde, bu olgu yatmaktadır. Benton'a göre Marx, muhtemelen sermaye birikiminin genel dinamiklerinin ve bu sürecin çelişkilerinin kapitalist üretimin soyut, değer yaratan yönünden kaynaklandığını düşündüğü için *Kapital*'de buraya odaklanmış, belirli emek türlerinin belirli araçlarla "somut" kombinasyonları olarak fizyolojik emek süreçlerine nispeten çok daha az ilgi göstermiştir. Marx, makinalaşma ile canlı emeğin makineyle ikame edilmesine ve emek sürecinin teknik temelini dönüştürmeye yönelik kapitalist eğilime, bu eğilimlerin değer açısından ele alınan sermaye birikimi ve sermaye ile emek arasındaki karşıtlığın gelişimi açısından sonuçlarına odaklanmıştır. "Emek süreci" üzerine Marx sonrası tartışmalarda da benzer bir tutum egemen olmuştur. Sonuçta bu tercih doğayla kurulan alışverişin toplumsal biçimlerini araştırmanın göz ardı edilmesine yol açmıştır.

Benton'a göre Marx'ın emek süreci kavramsallaştırmasındaki en önemli sorun, bu tartışmayı klasik politik ekonomi geleneğinden devraldığı emek, emek araçları, hammadde üçlemesi etrafında kurgulamasıdır. Bunun içerdiği sorun en iyi eko-düzenleme (eco-regulation) olgusunda izlenebilir. Buna göre insanlar tarımda maksatlı bir biçimde bir hammaddeyi diğer bir ürüne dönüştürmekten ziyade doğayı düzenleyerek, üretken ve dönüştürücü emeğin aksine emeklerini çevresel koşulları düzenlemek için harcarlar. Bu süreç bilinçli değişime daha kapalıdır, emek faaliyetinin zamanı, mekânı ve koşulları organik değişim tarafından belirlenir. Benton'a göre eko düzenleyici pratiklerin dört temel özelliği bulunmaktadır. **Bunlardan ilki**

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

burada emeğin öncelikle, kendileri de organik süreçler olan ve maksatlı değişikliklere nispeten dayanıklı olan dönüşüm koşullarını optimize etmeye uygulanır. Bu nedenle Marx'ın terminolojisiyle "emeğin konusu" "ürünün" "temel maddesi" haline gelecek olan hammadde değil, daha çok içinde büyüdüğü ve geliştiği koşullardır. **İkincisi** organik büyüme ve gelişme koşullarına uygulanan bu emek biçimi, tarım bir kez ortaya çıktıktan sonra dönüştürücü değil, düzenleme, yeniden üretme ve sürdürülebilirliği sağlamaya dönüktür. **Üçüncüsü** burada emek faaliyetinin mekansal ve zamansal dağılımları, büyük ölçüde emek sürecinin bağlamsal koşulları ve organik gelişim süreçlerinin ritimleri tarafından şekillendirilir. **Dördüncü olarak** eko-düzenleyici pratiklerde doğanın sağladığı su ve iklim gibi koşullar hem emek-sürecinin koşulları hem de emeğin özneleri olarak, Marx'ın üçlü sınıflandırmasına (emek, emek aletleri, hammaddeler) kolayca uydurulamayacak bir emek sürecinin "öğeleri" kategorisi verir. Benton'ın burada ifade etmeye çalıştığı çiftçilik, balıkçılık gibi diğer ekolojik düzenleyici emek süreçlerinin "üretken, dönüştürücü emek süreçlerinden bütünüyle farklı bir niteliksel yapıya" sahip olduğudur (Burkett, 2004: 51). Yani Marx üretken ve dönüştürücü emeğin rolünü abartmıştır.

Benton, Marx'ın kullanım değeri üreten yararlı emeğin doğayla kurduğu fizyolojik ilişkiye dayalı emek sürecine yeterince yer vermediği eleştirisine kendi ekolojik Marksizm yorumunda merkezi bir yer vermiştir. Ona göre Marx'ın bu bağlamda emek süreci analizinde yeterince kavramsallaştırmadığı ya da hesaba katmadığı **birinci sorun** hem emek araçlarının hem de hammaddelerin maddi doğalarının, insan amaçlarına göre kullanılabilmelerine ve dönüştürülebilmelerine getirdiği sınırlardır. Bu sınırların tanınması etkili bir pratiğin önkoşuludur. **İkinci sorun** ise hammaddelerin ve emek araçlarının dolaysız kaynağı önceki emek süreçleri olmasına karşın, dolaylı olarak bütün bunların kaynağının doğadan edinilmesi, bu nedenle özgül üretim süreçlerinin kalıcılığının sadece yardımcı üretim süreçlerine değil, aynı zamanda doğanın temellük edilmesine de bağlı olduğunun yeterince dikkate alınmamasıdır. **Üçüncü sorun** ise Marx'ın emek faaliyetini, sadece emekçinin bedenindeki emek gücünün tüketimi olarak görmesi ve klasik politik ekonomi geleneğini izleyerek emekçinin üretim ve yeniden üretim süreçlerini onun tüketim araçlarına indirgeyen yaklaşımı benimsemesidir. Bu yaklaşım, feminist eleştirinin ortaya koyduğu gibi kapitalist ekonomik ilişki alanlarının dışında gerçekleştirilen belli emek süreçlerinin (karşılığı ödenmeyen kadın emeği, duygulanımsal emek vb.) dikkate alınmaması sonucunu doğurmuştur. Marx'ın işgücünün biyolojik yeniden üretimini de içeren toplumsal yeniden üretim süreçlerini örtük olarak üretici süreçlere tabi kılması "doğal sınırları" tanıma konusunda gösterdiği o genel, Malthus-karşıtı isteksizliğini tanımlamaktadır. Benton'ın ileri sürdüğü **dördüncü sorun** ise üretim pratiklerinin bağlamsal koşullara bağlılığı eyleyenlerin hesaplarında pek bir yer tutmasa da bu pratiklerin, en az ilk temellük, eko-düzenleme ve insanın üremesi kadar, bağlamsal koşullara bağımlı olduğunu görmemesidir. Marx, bu koşulların kimilerinin doğal olarak verilmiş olduğunu (jeolojik, coğrafik ve bilimsel koşullar), fabrikalar ve yollar gibi kimilerinin de geçmişteki emeğin ürünü olduğunu kabul etmesine karşın aynı zamanda onları "üretim araçları" kategorisine dahil ederek önemlerini kavrayamadığını göstermiştir. Marx, bu koşulları emekçinin faaliyetinin ilericileri olarak görmüş ve emek süreci analizinde dikkate almamıştır. Bunlar tanım gereği emek sürecine hiç girmezler. **Son olarak**, Marx'ın amaçlı ya da "işlevsel" sınıflandırması emek sürecindeki unsurları, insanlığın amaçlarına ulaşmak için işledikleri ya da yararlandıkları

özelliklerine göre ayırması, ancak emek sürecinin amaçlanmayan sonuçlarını dikkate almamasıdır.

Benton'ın Marx'ın emek süreci çözümlemesine getirdiği bu eleştirel yorumlar, Grundmann (1989) ve Burkett (2004) tarafından yanıtlanmıştır. Grundmann'a (1989: 108) göre Benton eko-düzenleyici pratiklere dair bir ayrıntıyı gözden kaçırmaktadır. Buradaki düzenleyici aktiviteler de dönüştürücüdür. Zira işlenmiş bir arazi el değmemiş doğadan farklıdır. İnsanın dönüştürücü müdahalesi olmadan doğa size bir şey vermez. Burkett (2004: 56) ise Grundmann'a bu konuda bir yere kadar hak vermekle birlikte Marx'ın ekolojik düzenleyici üretimde doğal koşullar ve süreçlerin özel rolünü resmen tahlil etmiş olduğunu kavramadığı için sorunlu olduğunu söylemiştir. Nitekim Marx *Kapital*'in I. Cildinin "Emek Süreci ve Artık Değer Üretim Süreci" başlıklı 7. Bölümünde tarım, hayvan yetiştiriciliği ve sanayide kimyasal ve biyolojik süreçler için gerekli koşulların hazırlanması gibi ekolojik olarak düzenlenmiş pratikleri insan emeğinin örnekleri olarak açıklamıştır. Ancak Benton, doğanın değerini savunmak adına söz konusu eko-düzenleyici emeği, Marx'ın tanımladığı evrensel emek sürecinden ayrı özgül bir tarih ötesi emek süreci olarak tanımlamakta ısrar etmekte ve bu temelde Marksizmi yeniden inşa etmek gerektiğini savunmaktadır. Burkett'e (2004: 57) göre Benton'ın ekolojik düzenleyici eleştirisi Marx'ın üretim sürecini emek süreciyle özdeşleştirdiği ön kabulüne dayanmaktadır. Benton'a getirdiği eleştiride Grundmann da aynı ön kabulü benimsemiştir. Oysa, Marx, emek sürecini, kullanım değerleri üretmek için yapılan insan eylemi, insanla doğa arasındaki madde alışverişini etkilemenin zorunlu koşulu ve doğa ile insan arasındaki metabolik etkileşimin evrensel koşulu olarak nitelemektedir. Buna karşılık üretim süreci *Kapital*'de emek sürecinden farklı olarak ekolojik düzenleyici üretim örnekleri verilerek açıklanmıştır:

İçerisinde madencilik, avcılık, balıkçılık ve tarım gibi (yalnızca bakir toprağın tarıma hazırlanması yönünden) doğrudan doğa tarafından sağlanan emek malzemesi bulunan istihraç sanayisi dışında, sanayinin bütün kolları, emeğin süzgecinden geçmiş olan nesnelere, daha önce emeğin ürünleri olan hammaddeler üzerinde çalışırlar. Tarımda tohum böyledir. Doğanın ürünleri olarak görmeye alışkın olduğumuz hayvanlar ve bitkiler, bugünkü biçimlerinde yalnızca, diyelim geçen yılın ürünleri değil, insanın denetimi altında ve onun emeği aracılığı ile, kuşaklar boyu süren tedrici bir dönüşümün sonucudur (Marx, 1997a: 184).

Burkett (2004: 53), Benton'ın Marx'ın emek süreci çözümlemesinde bağlamsal koşulları "üretim araçları" kategorisinde gördüğü için önemlerini kavrayamadığı ve bunları emekçinin faaliyetinin ileticileri olarak gördüğü yönündeki eleştirisinin *Kapital*'deki ifadenin eksik ve yanıltıcı aktarımından kaynaklandığını vurgulamıştır. Marx, *Kapital*'de yeryüzünün işçinin ayakta duracağı (Marx burada Latince *locus standi* ifadesini kullanmaktadır) ve işi gerçekleştireceği yer olarak amaçlı insan etkinliğine tabi dar anlamda üretim aracı değil *evrensel emek aracı* olduğunu söylemiştir. Evrensel emek aracı kategorisi, sadece toprağı değil, aynı şekilde insan emeğini doğrudan iletmemekle birlikte emek süreci için zorunlu olan bütün doğal koşulları kapsamaktadır, bunlara daha önceki bir işin sonucu olan ışıklar, kanallar, yollar da dahildir (Marx, 1997a: 183).

Benton (1989: 76), Marx'ın artık değer üretiminin temelini oluşturan emek süreci çözümlemesinin doğal sınırları ve doğanın katkısını dikkate almayan boyutlarının klasik politik ekonominin perspektifini tümüyle benimsemesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Oysa Marx, doğanın zenginlik üretimine katkısını yadsınamamıştır. Marx'a göre insanın doğadaki varlığı için zorunlu koşul, bütün toplum biçimlerinden bağımsız olarak, yararlı emeğin insan ile doğa arasında madde alışverişi ile kullanım değeri yaratmasıdır:

Kullanım-değerleri, ceket, keten bezi vb., yani metallerin madde olarak varlıkları, iki ögenin birleşmesinden oluşur: madde ve emek. Bunlar üzerinde harcanan yararlı emeği kaldırırsak, geriye, insanın yardımı olmaksızın doğa tarafından konmuş olan maddi tortu kalır. İnsan, ancak tıpkı doğanın yaptığı gibi iş görür, yani maddenin biçimini değiştirir. Ne var ki, bu biçim değiştirme işinde doğal güçler kendisine durmadan yardım eder. Öyleyse görüyoruz ki, emek, maddi servetin, ürettiği kullanım-değerlerinin tek kaynağı değildir. William Petty'nin dediği gibi, maddi servetin babası emek, anası da topraktır (Marx, 1997a: 55).

Ancak Marx'a (1997a: 187) göre emek sürecinin bu evrensel özelliği, üretimin içinde gerçekleştiği koşullar hakkında bir şey söylemez: *"Çorbayı tadarak nasıl ki yulağı kimin yetiştirdiğini bilemezsek, bu basit süreç ile de onun hangi toplumsal koşullar altında yer aldığını kestiremeyiz; belki köle sahibinin zalim kamçısı, ya da kapitalistin kuşuklu bakışları altında, belki Cincinnatus ufacık tarlasını sürerken, belki de vahşi insan taşla yabanıl hayvanları avlarken olmuştur."*

Marx, üretim araçlarının özel mülkiyeti ve emeğin metalaşması temelinde değişim değerine odaklanan kapitalizmin eleştirel analizinin, genel olarak üretim düzeyinde gerçekleşemeyeceğinin farkındadır. Kapitalizm, yeni gereksinimler yaratarak kullanım değerlerinin kapsamını hem nitel hem nicel olarak artırmıştır. Ancak kullanım değeri üretmek meta üretiminde kendisi için istenen bir şey değildir. Kapitalistler kullanım değerlerini "salt değişim-değerinin maddi özü ve taşıyıcısı oldukları için ve sürece üretirler" (Marx, 1997a: 188).

Ancak *Kapital*'in I. Cildindeki soyut emek süreci ve değer çözümlemesinden, sermayenin somut görünümünü çözümlemeye giriştiği III. Cildine geçildiğinde, Marx toprak rantı ile ilgili tartışmada tarım üretimi için doğanın koşullarının ve eko-düzenleyici süreçlerin önemini altını çizmiştir. Burkett'in (2004: 61-62) aktardığı gibi, örneğin, tarımsal yatırımın üretkenliğini tahlil ederken, Marx, bunun tarımın özel koşulları nedeniyle sadece toplumsal değil doğal bir konu olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede tarımdaki üretim artışının toprağın doğal gücündeki azalmayı ancak telafi edebileceğini ya da telafi bile edemeyeceğini vurgulamış, farklılık rantını tartışmaya açmaya hazırlanırken, toprak kimyası, iklim ve toprağın konumunun eşit miktarda sermaye uygulanan farklı topraklarda farklı getiri düzeyinin nedeni olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede bu öğeleri rantı mümkün kılan doğal koşul olarak tartışmıştır. Burkett, (2004: 61) Benton'ın Marx'ın rant analizine hiç değinmemesini manidar bulmuştur. Belli ki Benton, politik ekonominin kategorileri üzerine bir tartışmayı kendi amaçları bakımından uygun bulmamıştır.

Marx, insan doğa yabancılaşması da dahil olmak üzere, her türden yabancılaşma ve sömürünün ortadan kaldırılmasını sağlayacak tarihsel hareketin başarısını, bir yandan bu sömürü ve yabancılaşmanın nedeni olan ama aynı zamanda yarattığı dinamiklerle insanın

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

özgürleşmesinin koşullarını üreten kapitalizmin hareket yasalarının kavranmasında görmüştür. Bu çerçevede kapitalizmin temelini oluşturan artık değer üretiminin koşullarını araştırmıştır. Bu nedenle emek süreci çözümlemesinden hareketle artık değer üretimini açıklamıştır. Benton'ın Marx'ın emek süreci çözümlemesine dönük itirazları, artık değer kuramının da yadsınması anlamına gelmektedir. Sözelimi, Marx'ın değer bileşeni olarak tartıştığı değişmeyen sermaye kategorisi, doğanın katkısını doğru yansıtmadığı için emek değer kuramı geçersiz olacaktır. Benton (1989: 77) analizini bu yönde geliştirmemiş, yukarıda değinildiği gibi, sadece Marx'ın önemli değişiklikler getirerek de olsa klasik politik ekonomideki öncüllerinden devraldığı emek-değer kuramının, doğal kıtlığı ya hiç hesaba katmadığını ya da sadece ekonominin iç, toplumsal-ilişkisel yapısı içindeki yer değiştirmiş tezahürü biçiminde kattığı eleştirisini getirmiştir.

Ekolojist çevrelerde emek değer kuramının ima ettiği içerik konusunda ciddi bir kafa karışıklığı olduğunu söylemek mümkündür. Birinci kafa karışıklığı nitel değer ile nicel objektif değer birbiri yerine kullanılmasıdır. Örneğin Kovel (2005: 108), Marx'ın değer kuramına "içkin değer" adı altında bir değer biçimi eklemeyi önermiştir. Bunu, "araçsal bir değer değil", "ancak taraflı bir değer" olarak tanımlamıştır. Ona göre bu değer "canlının yaşamın çekirdeğinden, doğanın ekosistemik akışına tamamen katılmadığımız ve kendimizi toplumsal ilişkilerin olduğu gibi doğal ilişkilerin de topluluğu kılmadığımız sürece tamamen kendimiz olamayacağımızın farkındalığından hareket eden bir değer"dir. Bu tanımın maddi temeller üzerinde yükseldiği söylenemese de soyut ve ahlaki bir değer tanımından çıkma çabasının bir ürünüdür.

Değer kuramı konusundaki ikinci karışıklık değer bugünkü ve geçmiş emeğin ürünü olarak tanımlanmasının doğanın katkısını göz ardı etmek olarak görülmesidir. Bu durum değer kuramının işlevinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Kullanım değeri üreten *genel olarak üretim* düzeyinde, doğa maddi zenginliğin üretimine katılmaktadır. Ancak bu, soyut emeğin yarattığı değişim değeri artışıyla eş anlamlı değildir. Marx, bilimsel politik ekonominin gelişiminde büyük önem atfettiği Fransız Fizyokratların artık değeri doğanın armağanı olarak görmelerini eleştirse de bu kavrayışın artık değer kaynağını dolaşım alanından maddi üretim alanına taşımış olmaları nedeniyle büyük önem taşıdığına altını çizmiştir.

Son dönemde emek değer kuramının ekoloji körü olduğu saptamasından hareketle, bu kuramı doğanın değerini hesaba katacak şekilde revize etmeyi öneren bir dizi girişim ortaya çıkmıştır. Bu girişimlerdeki ortak yaklaşım, eko-düzenleyici süreçleri ve enerjiyi gölge fiyatlar yoluyla değer kuramına katmaktır¹⁰.

Foster & Burkett (2018) *Value Isn't Everything* başlıklı yazılarında, bu girişimlerin emek değer kuramını yanlış anladıklarını ve gölge fiyatlarla doğanın katkısını gösterme girişiminin amaçladığının aksine, kapitalizmi doğayı giderek artan ölçüde metalaştırma girişimlerine kuramsal bir gerekçe oluşturduğunu vurgulamışlardır. Foster & Burkett'e göre sürdürülebilir bir insani gelişme için doğanın değer sistemine dahil edilmesi değil, bizzat değer sisteminin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

¹⁰ "Doğanın değeri"nin yanı sıra kadının görünmeyen emeğini de değer kuramına katmak için benzer bir yöntemi öneren girişimler konusunda bkz. Collins (2016).

Marx, emek değer kuramını kapitalizmin işleyişini açıklamak için geliştirmiştir. Özel mülkiyetin, çılgınca tüketimi körükleyen değişim değeri arayışının ortadan kalktığı komünist toplumda değer yasası da ortadan kalkacak, herkesten yeteneğine göre herkese ihtiyacı kadar ilkesi egemen olacaktır. Bu, aynı zamanda insan-doğa ilişkilerinde de radikal bir dönüşümle el ele gerçekleşecektir.

5. Prometheusçuluk: İlerleme, Doğa ve İnsan

Prometheusçuluk, Marksizme yönelik insanmerkezcilik eleştirisinin bir devamı niteliğindedir ve geniş anlamda tarihsel ilerlemede insan iradesinin rolünün abartılması anlamına gelmektedir. Yunan mitolojisinde ateşi Tanrılardan çalarak insanlığa bilgi ve uygarlığı taşıyan bu figürün, insan doğa ilişkileri bakımından anlamı, doğanın insan tarafından fethini meşrulaştırmasıdır. Marksizme yönelik Prometheusçuluk eleştirisini ilk olarak gündeme getiren Kolakowski (1978) “Marx’ın Prometheusçuluğunun tipik bir özelliğinin onun insan varlığının iktisadi koşullarına odaklanması ancak tür olarak biyolojik ve doğal koşullarına duyarsızlığı olduğunu savunmuş, bunun kanıtı olarak Marx’ın Malthus’un nüfus kuramına yönelik sert eleştirisini gündeme getirmiştir. Ünlü toplumbilimci Antony Giddens (1981) da Prometheusçuluk başlığı altında Marx’ın ilk dönem eserleri bir yana bırakıldığında sınıflı toplumun sömürücü insani toplumsal ilişkilerini dönüştürmeye gösterdiği ilginin, doğanın sömürsüne uzanmadığını ileri sürmüştür. Toplumsal ekolojist çevreden Clark bu eleştiride daha ileri gitmiş, “Marx’ın Prometheusçul... insanı doğada kendisini evinde hissetmeyen, yeryüzünü ekolojinin “hanesi” olarak görmeyen bir varlıktır. O, doğayı kendini gerçekleştirme arayışına boyun eğdirmesi gereken dizginlenemez bir ruhtur. Böyle bir varlık için doğanın güçleri... zapturapt altına alınmalıdır” demiştir (akt. Foster, 2001: 192). Bu eleştirilerin çoğunda postmodernizmin güçlü etkisinden söz edilebilir. Örneğin postmodernist yazarlardan Wade Sikorski “Marx ... çağımızın en sofuk makine aşıklarından biriydi” ifadesiyle eleştiri dozunu yükseltmiştir. Bu eleştiriler radikal ekolojistlerde doğrudan “basit yaşam”a geri dönüşü savunarak modernite ile bağların koparılmasına ve tarihte bir geriye sıçrayışın mümkün olduğuna dek varmıştır (Grundmann, 1991: 119). Benton da (1989: 58) Marx’ı Prometheusçulukla eleştirmiş ve bu bağlamda Malthus eleştirisindeki aşırılığı vurgulamıştır.

İlginç bir şekilde Marx’a yönelik Prometheusçuluk ithamı, Proudhon’un *Sefaletin Felsefesi* eserine yanıt olarak kaleme aldığı *Felsefenin Sefaleti*’ndeki Prometheus alegorisinin eleştirisine dayanmaktadır. Başka bir deyişle Marx, tuhaf bir şekilde, eleştiri konusu yaptığı Prometheus alegorisini benimsemekle suçlanmıştır. Proudhon, *Sefaletin Felsefesi*’nde bir yandan ilerlemeyi olumlarken diğer taraftan modern dünyada küçük mülk sahipliğinin altın çağını bulmayı amaçlayan tarihdışı bir yaklaşım benimsemiştir. Marx’ın (1992) modern toplumun küçük burjuvazinin perspektifinden eleştirisi olarak gördüğü bu eserde Proudhon, Prometheus örneğini insan etkinliğini sembolize etmek ve toplumu tanımlamak üzere kullanmıştır. Proudhon’a göre Prometheus bir tanrıdır ve “eskiden on günde ürettiği belli bir nesneyi bir günde üretmenin bir yolunu bulmak” üzere yola çıkmıştır. Proudhon efsane yüklü ve dinsel bir üslupla, Yaradılışın [Burada Kutsal Kitap’taki Tekvin bölümüne gönderme yapmaktadır, A.T.K.] ilk gününde “Prometheus’un doğanın rahminden çıktığını” ve çalışmaya başladığını, ikinci gün iş bölümünü keşfettiğini, üçüncü gün “makinelere icat ettiğini, şeylerin yeni kullanımlarını ve

doğada yeni güçler keşfettiğini”, anlatarak devam etmiştir. Marx, Proudhon’un toplumsal ilişkilerin gerçek tarihsel kökenlerini araştırmak yerine alegorik ve gizemli açıklamalara yönelmesinin, varolan ekonomik biçimlerin insanlık yararına işlemesini sağlayacak bir uyum arayışının sonucu olduğunu, bu yaklaşımın önünde sonunda statükoya hizmet edeceğini savunarak Proudhon’a sert eleştiriler yöneltmiştir (Foster, 2001: 186-189).

Burada Marx’ın Prometheusçuluğuna kanıt olarak gösterilen Malthus eleştirisinin ana hatlarını kısaca anımsatmak yararlı olacaktır. Bilindiği gibi Malthus, 1798 yılında yayımlandığı *Nüfus İlkesi Üzerine Deneme* (An Essay on the Principle of Population) adlı eserinde, toplumsal eşitsizliklerin ve yoksulluğun radikal toplumsal reform ve özel mülkiyetin ilgası gibi çözümlerle giderilebileceğini söyleyen Condorcet ve William Godwin gibi düşünürlerle karşı, yoksulluğun nedeninin nüfus ve doğal kaynaklar arasındaki dengesizlik olduğunu savunmuş, aşırı nüfus sorununun çözümü için cinsellikten uzak durulmasını salık vermiştir. Ancak Malthus yoksulların bunu gerçekleştirecek erdemlerden yoksun olmaları nedeniyle pozitif kontrollerin daha yararlı olacağını savunmuştur. Bu pozitif kontroller, kıtlıklar, salgın hastalıklar ve doğal felaketlerdir. Malthus, gerici aristokrasi ve kilisenin sözcüsü bir din adamı olarak, toplumsal sorunlara sözde bilimsel bir temel kazandırarak burjuvazinin vicdanını aklamaya yarayan bir kuram oluşturmuştur. Malthus’un önerileri dudak uçuklatıcı derecede insanlık dışıdır. Örneğin devletin sıtmayı engellemek için yerleşim yerlerinin yakınındaki bataklıkları kurutmasına dahi doğanın pozitif nüfus kontrolüne engel olacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Günümüz ekolojist eleştirisinin Malthus’un bu sosyal Darwinist nüfus kuramının gerici niteliğine asla değinmeden doğal sınırları vurgulamak adına bu kuramı savunmalarını “ekolojik muhafazakârlık” gibi yansız akademik terimlerle ifade etmek yetersiz olacaktır.¹¹ Marx, Malthus’un nüfus kuramının ne kuramsal ne de ampirik olarak geçerli olmadığını, başta ilkel tarım varsayımı olmak üzere bir dizi *apriori* kabule dayandığını, Malthus’un esas kaygısının toplumsal eşitsizliği meşrulaştırmak olduğunu söylemiştir (Marx & Engels, 1977). Bu nedenle Engels ile birlikte kaleme aldığı *Komünist Manifesto*’da tarımda ve sanayide üretici güçlerin gelişmesinin altını çizerek, kıtlık savına yaslanan bu gerici nüfus kuramının ideolojik etkisini kırmaya çalışmıştır (Foster, 2004: 133). Marx’ın karşı çıktığı bu burjuva mantığı iken buradan yola çıkılarak sosyalistler tarafından dahi Marx, doğayı sınırsızca tüketilen bir kaynak olarak görmekle ve böylelikle kaba teknolojist bir anlayışa sahip olmakla eleştirilebilmektedir. Örneğin Benton (1989: 56) ekolojist çevrelere hakim olan Malthusçu hayaleti “epistemik muhafazakarlık” kavramıyla geçiştirerek, Marx’ın Malthus’taki doğal sınırlar vurgusunu görmediğini ileri sürebilmiştir. Burkett (1998) Benton’ın bu yaklaşımını yeni Malthusçu Marksizm adını vererek katı bir şekilde eleştirmiştir.

Benton’a göre Marx’ta üretim güçlerinin gelişmesi ile insanın özgürleşmesi arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Bu bakış açısı, *Komünist Manifesto*’da üretici güçler eliyle doğa üzerinde egemenliğin göklere çıkarılmasından ve *Kapital*’deki sorunlu emek süreci tartışmasından çıkarsanabilir. Öte yandan Benton, klasik Marksizmin “üretimci”, “Prometheusçu” bir tarihsel bakış açısına sahip olduğu ve ekolojik körlükten kurtulamadığı yolundaki kendi iddiasına Marx ve Engels’in yazılarından kimi rezervler de bulunabileceğini de kabul etmiştir. Bu bağlamda verdiği örneklerden birisi *Kapital*’in 3. Cildinde genellikle Prometheusçuluk olarak itham edilen şu paragraftır: “İnsanın gelişimi ile birlikte fiziksel zorunluluk alanı da isteklerin sonucu olarak, genişler. Ancak, bu istekleri karşılayacak olan

¹¹ Ayrıca bkz. Foster (2002: 147).

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

üretim güçleri de buna paralel olarak artar. Bu alanda özgürlük, sadece toplumsallaşan insanda bulunabilir. Bir araya gelen üreticiler doğayla ilişkilerini düzenleyebilir ve kör ve bilinmeyen bir güç olarak doğa tarafından yönetilmek yerine onu kendi ortak kontrolleri altına alabilirler.”¹² Benton’a göre (1989: 113-114) bu pasaj doğayı ortak kontrol altına almak olarak değil de “doğayla değiş tokuş yapmak” olarak yorumlandığında buradaki ilişki, doğanın kendi amaçlı yapısı içinde ekolojik anlamda kendi kendini düzenleyici süreçlerin işlediği bir doğa-insan ilişkisi düşüncesiyle uyumludur.

Benton (1989: 113) Engels’in geçmişte akademik Marksist çevrelerde pozitivist ve bilimci olarak görülüp eleştirilen ancak son yıllarda yeniden keşfedilen *Doğanın Diyalektiği*’nde yaptığı aşağıdaki vurguyu da zikretmektedir:

Kısacası, hayvan dış doğadan yalnızca yararlanır ve salt varlığı ile onda değişiklikler meydana getirir; insan onda değişiklikler meydana getirerek, amaçlarına yarar duruma sokar, ona egemen olur. İnsanın öteki hayvanlardan son ve temel farkı budur, bu farkı meydana getiren de gene emektir. Bununla birlikte, doğa üzerinde kazandığımız zaferlerden dolayı kendimizi, pek fazla övmeyelim. Böyle her zafer için doğa bizden öcünü alır. Her zaferin beklediğimiz sonuçları ilk planda sağladığı doğrudur, ama ikinci ve üçüncü planda da büyük çoğunlukla ilk sonuçları ortadan kaldıran, bambaşka, önceden görülmemeyen etkileri vardır. Mezopotamya, Yunanistan, Küçük Asya ve başka yerlerde işlenecek toprak elde etmek için ormanları yok eden insanlar, ormanlarla birlikte nem koruyan ve biriktiren merkezlerin ellerinden gittiğini, bu ülkelerin şimdiki çölleşmiş durumuna zemin hazırladıklarını akıllarına hiç getirmiyorlardı... İşte böylece her adımda anımsıyoruz ki, hiç bir zaman, başka topluluğa egemen olan bir fatih, doğa dışında bulunan bir kişi gibi, doğaya egemen değiliz; tersine, etimiz, kanımız ve beynimizle ondan bir parçayız, onun tam ortasındayız, onun üzerinde kurduğumuz bütün egemenlik, başka bütün yaratıklardan önce onun yasalarını tanıma ve doğru olarak uygulayabilme üstünlüğüne sahip olmamızdan öte gitmez (Engels, 1977: 228-229).

Benton, bu alıntılara dayanarak Marx ve Engels’in üretimci bakış açısından koştuklarını ve doğa üzerinde fetihçi tutumdan uzak olduklarını kabul etmiştir. Ona göre bu alıntılar Marx ve Engels’in insanın toplumsal faaliyetlerinin doğal koşullara ve sınırlara tarihi bir zorunlulukla bağlı olduğunu kabul ettiklerini göstermektedir. Hatta Marx’ın *Kapital*’in 3. Cildinde yer alan yukarıdaki ifadelerinde “düzenleyici yasa”dan söz ederken ekolojik sürdürülebilirliği savunduğu görülmektedir. Bu perspektif Marx’ın ilk dönem yazılarındaki perspektifle uyumludur. Ancak Benton, bir bütün olarak Marksizmin doğal sınırları tanımada sınıfta kaldığında ısrar etmiştir.

Foster ve Burkett gibi Marksistler ise Marx’ta insan ve doğa arasındaki ilişkinin diyalektik niteliği üzerinde durmuş, insanın ve toplumların tarihteki ilerletici faaliyetlerinin doğayı gözden çıkardığı eleştirisine karşı çıkmışlardır. Onlara göre Marx, insan iradesinin rolü ve insanın/toplumun tarihsel olarak dönüştürücü rolüne vurgu yaparken, amacı hem burjuva ideolojisine hem de dini ideolojiye karşı mücadele vermektir. Bu durum, tıpkı Malthus eleştirisinde olduğu gibi görmezden gelinmektedir. Bu bağlamda Marx ve Engels’in *Komünist*

¹²Ayrıca bkz. Marx (1997b: 720).

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscoeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

Manifesto'nun özgün bağlamından koparılan birkaç cümleye dayanarak doğa üzerinde tahakkümcü bir perspektife sahip olduklarını ileri sürmek yanlıştır.¹³ Foster'a göre Marx'ın metabolizma kavramı sürdürülebilirliği tartışmayı olanaklı kılan bir kavramdır. Marx, kapitalist üretim biçiminde doğal kaynakların kirlenmesinin ancak üretimi durduracak boyuta vardığında dikkate alınacağını önceden sezmiştir. Özellikle sanayinin yarattığı kirlenmeyi, 4,5 milyon insanın yaşadığı Londra'da lağım suları ile kirlenen Thames nehrinin geri dönülemez bir kirlenme içinde olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca insani atıkların dönüştürülerek doğaya kazandırılması gerektiğinden de bahsetmiştir. Marx'ın yazılarında ormanların tahrip edilmesinden, doğal kaynakların tüketilmesinden de sıkça bahsedilmektedir. Foster (1999: 382-386) bu bağlamda Marx'ın *Kapital*'in II. Cildindeki ormancılıkla ilgili ayrıntılı tartışmasına ve buradaki "Tarımın ve sanayinin gelişmesi, genellikle ormanların öylesine hızla yok edilmesine yol açmıştır ki, bunların korunması ve yeniden yetiştirilmesi için yapılan her şey pek önemsiz kalmaktadır" ifadesine dikkat çekmiştir.

Marx'ın ekolojist çevrelerce sürdürülebilirliğin karşısında konumlandırılmasının en önemli gerekçelerinden biri de onun kapitalist gelişmenin kıtlık sorununa son verecek bir dinamiğe sahip olduğuna ve kaynakların sınırsız olduğuna inandığı iddiasıdır. Alec Nove (1987) bu iddiayı büyük bir özgüvenle dillendirmiştir. Marx'a atfedilen bu bolluk beklentisi ütöpik olmakla eleştirilmiştir. Perelman, (1993) 1860'lardaki büyük pamuk kıtlığının sonuçlarını görene kadar Marx'ın kıtlık sorunsalını dikkate almadığını, hatta tarımdaki üretkenlik artışlarının sanayiden daha fazla olduğuna inandığını ileri sürmüştür. Buna karşılık Foster (1999) Marx'ta kapitalizmin bolluk ortamı yaratacağına ilişkin bir vurgu olmadığına, aksine kapitalist tarımın sürdürülemezliğini tekrar tekrar vurguladığına işaret etmiştir. Foster'ın (1999: 386) aktardığı gibi Marx bir mektubunda "tarım, ...kendiliğinden ilerlediğinde ve bilinçli olarak kontrol edilmediğinde, ...arkasında çöller bırakır" ifadesini kullanmıştır. Yukarıda değinildiği gibi Marx [ve Engels] kapitalist bilimsel tarım yöntemlerinin yıkıcı sonuçları ile yakından ilgilenmiştir. Marx'ın eserlerindeki bu vurgular genel kuramsal çerçevesi ışığında değerlendirildiğinde ortaya koyduğu vizyonun insanın yabancılaşmadan ve sömürüden kurtulduğu bir dünyada, doğanın yetkin bir bilgisi temelinde insanın varoluş koşulları ile doğa arasında gerçek bir uyuma dayandığı söylenebilir. Marx, *Kapital*'in 3. cildinde adeta "Doğa bize atalarımızdan miras kalmadı onu çocuklarımızdan ödünç aldık" diyen Amerikan yerli atasözünü tekrarlamıştır:

Toplumun daha yüksek bir iktisadi biçimi açısından, tek tek bireylerce, yeryüzünün özel sahipliği, bir adamın ötekine özel sahipliği kadar saçma görünecektir. Bütün bir toplum, bir ulus bile, ya da hatta hepsi bir arada var olan toplumların tümü birden bile yeryüzünün sahibi değillerdir. Bunlar onun yalnızca *zilyedleri*, yararlanma hakkı

¹³ *Komünist Manifesto*'da ekolojist eleştirilere konu olan bir başka pasaj şudur; "Burjuvazi, kırsal, kent in egemenliğine soktu. Çok büyük kentler yarattı, kentsel nüfusu, kırsal kıyasla, büyük ölçüde artırdı ve böylece, nüfusun oldukça büyük bir kısmını kırsal yaşamın bölünüşünden kurtardı". Bu pasajdaki "kırsal yaşamının bölünüşü" ifadesi, Marx ve Engels'in orijinal Almanca metinde kullandığı *idiotismus*'un (İngilizce çeviride *idiocy*) yanlış çevrilmesinden kaynaklanmaktadır. Klasik eğitim almış olan Marx, bu sözcüğün antik Yunancada kamusal hayattan uzaklaştırılmış yurttaş anlamına gelen *idiotes* sözcüğünden geldiğini bilmektedir ve burada kırsal ve kent iş bölümünün derinleşmesinin yol açtığı kırsal izolasyonun sonucu olan entelektüel dar görüşlülüğü ifade etmektedir (Foster, 2001: 184). Bizzat bu çevirinin yarattığı sorunlara odaklanan ilginç bir çalışma için bkz. Bayrak & Erençin (2020).

sahipleridir ve *boni patres familias* (ailenin büyük babası) gibi onu gelecek kuşaklara, ilerlemiş bir durumda devretmeleri gerekir (Marx, 1997b: 682).

6. Sonuç

Bu çalışmada bir dizi tartışmalı tema üzerinden özellikle Foster ve Benton'un birbirinden farklı ekolojik sosyalist yaklaşımlarını nasıl temellendirdikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Benton, ekolojiyi sosyalizmin gündemine taşımak için Marksizmin kuramsal çerçevesini özellikle gençlik dönemi yazılarına dayanarak ekolojik bir süzgeçten geçirmeyi önerirken Foster, Burkett ile birlikte ekolojik perspektife dayalı bir Marksizm okuması yaparak, ekolojinin Marksizmin ayrılmaz bir bileşeni olduğunu vurgulamaktadır. Foster'a göre ekolojist literatürün, Marksizme dönük eleştirilerinde Soğuk Savaş ikliminin eseri olan anti-Sovyetik reflekslerin büyük etkisi vardır¹⁴ ve Marksizmin Sovyetler Birliği'nin "çevre kusurları" ile özdeşleştirilmesi doğru değildir. Çünkü özellikle 1990'larda Marksizme yöneltilen eleştiri yağmurunun da reddedilemez derecede "ideolojik içeriği"nin bulunduğu yadsınamaz. Foster'ın gayesi bu eleştirilere karşı Marksizmin ekolojik özünü ortaya koymak, bu mirasın değerlendirilmesinin sağlayacağı yararı anlatmaktır.

Benton'un eleştirilerinde en çok öne çıkan hususun Marx'ın ekolojik sorunlara duyarlı bir toplumun oluşturulmasını devrimden sonra gerçekleştirilebilecek bir hedef olarak ötelemesi ve daha çok ekolojik sorunları saptamakla ve bunların nedenlerini ortaya koymakla yetinmesi olduğu söylenebilir. Bu eleştiri Marksizmin ekolojik sosyalist bir toplum tasarısı olmadığı şeklinde anlaşılmalıya müsaittir. Marx'ta ekolojik sosyalist bir felsefi ve politik bir temel arayanlar Benton örneğinde olduğu gibi onun ilk dönem eserlerindeki felsefi yaklaşımlarını öne çıkarmış, buradaki yaklaşımın olgunluk dönemindeki politik ekonomi incelemelerinde ortadan kalktığını ileri sürmüşlerdir. Bu iddia büyük ölçüde Marx'ın temel sorunsalının eksik kavranmasından kaynaklanmaktadır. *Kapital*'de kapitalizmin kendi krizini bağrında büyüttüğü sermaye birikim sürecinin aynı zamanda bir ekolojik krizi de ortaya çıkardığını sıklıkla vurgulamıştır (Foster, 2008). Marx'ın teknolojiyi kutsayan, toplumların çevresel felaketler pahasına ilerlemesini olumlayan bir tutum izlemediği *Kapital*'de ve diğer eserlerindeki birçok pasajda açıkça görülebilir. Marx'ın toplumların kurtuluşunun doğayla yabancılaşmaya, metabolik yarılmaya, doğayı şeyleştirmeye son vermeden mümkün olamayacağına dair sayısız vurgusu vardır. Ne var ki Marx'tan kapitalist toplumda çevre sorunlarına çözüm önermesini bekleyenlerin en büyük yanılgısı Marx'ta çağdaş bir "çevrecilik" aramalarıdır. Ayrıca sanayileşmiş toplumların entelektüellerinin dünyanın geri kalanına yüzünü çevirip eko-merkezci bir toplumun kurulması çağrısı yapmasının, Batı-merkezci bir tutum olduğu ve kapitalizmin eşitsiz gelişimini göz ardı ettikleri söylenebilir. Dahası Benton örneğinde olduğu gibi Marx ve doğa ilişkisine dair eleştirel bir pozisyonu benimseyen yazarların, bütünlüklü bir kuramsal model arayışına girmek yerine ekolojizmi bir ahlaki değer olarak savunma noktasına sürüklendikleri görülmektedir.

Marx'ın gerek ilk dönem gerekse olgunluk dönemi çalışmalarına bakıldığında ekolojist bir perspektifin ahlaki bir temelde değil bütünsel bir tarih ve toplum kuramı içinde savunulmasına

¹⁴ Bu konuda yararlı bir tartışma için bkz. Wallis (2004).

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştiri Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

sağlam bir zemin sağladıklarını görmek olanaklıdır. Marx, bütün eserlerinde insan-doğa ilişkisini bütünsel ve diyalektik olarak kurmuştur. Ona göre insan, varoluşunu sürdürmek için doğadan yararlanmaktan vazgeçemez. Ancak bu, insanın kendisinin de parçası olduğu doğayı keyfince tahrip edecek bir efendi olduğu anlamına gelmez. Marx, doğayı ahlaki bir temelde değil, insan onun bir parçası olduğu için benimser, onunla arasındaki yabancılaşmayı aşmaya çalışır. Öte yandan bu yazıda tartışma konusu yapılan yazarların vurguları ve eleştirileri Marx'ın bütün eserlerini ekolojik bir perspektifle okumaya imkân verdiği için önemlidir.

Kaynakça

- Altvater, E. (1993). *The Future of the Market*. London: Verso.
- Angus, I. (2018). *Marx and Metabolism: Lost in Translation?*. <https://climateandcapitalism.com/2018/05/01/marx-and-metabolism-lost-in-translation/>
- Bayrak, M. B. & Erençin, A. (2020). Komünist Manifesto'daki 'the Idiocy of Rural Life' İfadesinin Anlamı Üzerine: Kır Hayatının 'Aptallığı' mı 'Yalıtılmışlığı' mı?. *Mülkiye Dergisi*, 44(2), 239-259.
- Benton, T. (1989). Marxism and Natural Limits: An Ecological Critique and Reconstruction. *New Left Review*, 178, 51-86. [Türkçesi "Marksizm ve Doğal Sınırlar: Ekolojik Bir Eleştiri ve Yeniden Yapılandırma". Demirer, G. N., M. Duran & G. Özgür (Ed.), *Marksizm ve Ekoloji* (82-121). Ankara: Öteki Yayınları, 1994]
- Benton, T. (1992). Ecology, Socialism and Nature: A Reply to Reiner Grundmann. *New Left Review*, 194, 55-74.
- Benton, T. (2002). Beyond Left and Right? Ecological Politics, Capitalism and Modernity. *The Political Quarterly*, 68(B), 34-46.
- Burkett, P. (1997). Nature in Marx Reconsidered. *Organization and Environment*, 10(2), 164-183.
- Burkett, P. (1998). A Critique of Neo-Malthusian Marxism: Society, Nature and Population. *Historical Materialism*, 2, 118-142.
- Burkett, P. (2004). *Marx ve Doğa: Al Yeşil Bir Perspektif*. Ercüment Özkaya (Çev.), Ankara: Epos Yayınları.
- Clark, J. (1989). Marx's Inorganic Body. *Environmental Ethics*, 11, 243-258.
- Clark, J. (2001). Marx's Natures: A Reply to Foster and Burkett. *Organization & Environment*, 14(4), 432-442.
- Collins, J. L. (2016). Expanding The Labor Theory of Value. *Dialectical Anthropology*, 40(2), 103-123.
- Çoban, A. (2002). Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi. *SBF Dergisi*, 57(3), 4-28.
- Déleage, J. P. (2000). Ekonomi Politiğin Eko-Marksist Eleştirisi. G. N. Demirer, M. Duran & G. Özgür (Ed.), *Marksizm ve Ekoloji* (61-82). Ankara: Öteki Yayınları.

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

- Demirer, G. N., Duran M. & Torunoğlu, E. (2000). Marksist Ekoloji Anlayışı Üzerine. G. N. Demirer, M. Duran & G. Özgür (Ed.), *Marksizm ve Ekoloji* (166-194). Ankara: Öteki Yayınları.
- Dobson, A. (1990). *Green Political Thought*. London: Routledge.
- Eckersley, R. (1992). *Environmentalism and Political Theory*. New York: State University of New York Press.
- Eckersley, R. (1996). Socialism and Ecocentrism: Toward a New Synthesis. Benton, T. (Ed.), *The Greening of Marxism* (272-299). London: Guilford Press.
- Engels, F. (1977). *Doğanın Diyalektiği*. Arif Gelen (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Ferkiss, V. (1993). *Nature, Technology and Society*. New York: New York University Press.
- Foster, J. B. (1997). The Crisis of the Earth. *Organization and Environment*, 10(3), 278-295.
- Foster, J. B. (1999). Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations For Environmental Sociology. *American Journal of Sociology*, 15(2), 366-405.
- Foster, J. B. (2001). *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa*. Ercüment Özkaya (Çev.), Ankara: Epos Yayınları.
- Foster, J. B. (2002). *Ecology Against Capitalism*. New York: Monthly Review Press
- Foster, J. B. (2008). Ecology and The Transition From Capitalism to Socialism. *Monthly Review*, 60(6).
- Foster, J. B. & Burkett, P. (2018). Value Isn't Everything. *Monthly Review*, November. <https://monthlyreview.org/2018/11/01/value-isnt-everything/>
- Fox, W. (1996). A Critical Overview of Environmental Ethics. *World Futures: The Journal of Global Education*, 46(1), 1-21.
- Giddens, A. (1981). *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Grundmann, R. (1991). The Ecological Challenge to Marxism. *New Left Review*, 1(187), 103-120.
- Hayward, T. (1997). Anthropocentrism: A Misunderstood Problem. *Environmental Values*, 6(1), 49-63.
- Hughes, J. (2000). *Ecology and Historical Materialism*. New York: Cambridge University Press
- Işıkara, B. G. (2020). Küçülme- Yeşil Büyüme İkiliğinin Ötesinde: Ekolojik Yıkım ve Kapitalizm. *Praksis*, 54, 95-119.
- Kolakowski, L. (1978) *Main Currents of Marxism*. New York: Oxford University Press,
- Kovel, J. (2005). Ekolojik Bir Marksizm Hakkında Düşünceler. *Praksis*, 13, 97-109.
- Lebowitz, M. (1992). *Beyond Capital*. London: Macmillan.
- Marx, K. (1992). *Felsefenin Sefaleti*. Ahmet Kardam (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

- Marx, K. (1997a). *Kapital*, Cilt 1. Alaaddin Bilgi (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1997b). *Kapital*, Cilt 3. Alaaddin Bilgi (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2013). *1844 Elyazmaları*. Murat Belge (Çev.), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (1976). *Nüfus Sorunu ve Malthus*. Oya Yaylalı (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (1993). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*. M. Erdost (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Mayumi, K. (1991). Temporary Emancipation from the Land. *Ecological Economics*, 4(1), 35–56.
- Meadows, D. et al. (1972). *Limits to Growth*, New York: Universe Books.
- Nove, A. (1987). Socialism. J. Eatwell, M. Milgate & P. Newman (Ed.), *The New Palgrave Dictionary of Economics*, (Vol. 4) (398-407). New York: Stockton.
- O'Connor, J. (1998). *Natural Causes*. New York: Guilford.
- Parsons, H. (Ed.) (1977). *Marx and Engels on Ecology*. Westport, Conn.: Greenwood.
- Perelman, M. (1993). Marx and Resource Scarcity. *Capitalism, Nature, Socialism*, 4(2), 65-84.
- Scott, A. (1990). *Ideology and The New Social Movements*. London: Routledge.
- Skirbekk, G. (1996). Marksizm ve Ekoloji. G. N. Demirer, M. Duran & G. Özgür (Ed.), *Marksizm ve Ekoloji* (49-61). Ankara: Öteki Yayınları.
- Sunderlin, W. D. (2003). *Ideology, Social Theory and The Environment*, Boston: Rowman Press.
- Wallis, V. (2004). Technology, Ecology and Socialist Renewal, *Capitalism Nature Socialism*, 15, (2), 35-46.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Fiscaeconomia Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethics Statement: The author declares that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, Fiscaeconomia has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

Ecological Marxism versus Ecologist Criticism: Debates on Possibilities and Major Themes

Açalya Temel Kaymak

Extended Abstract

The ecological movement, which started to show itself as an intellectual movement in the 1960s turned into an effective political ideology when European socialists brought ecological problems to the political agenda in the 1970s. In these years, with the rising ecological awareness and the conversion of the new left movements to ecologism by rejecting their Marxist roots, not only capitalist ones but also the Soviet Union's practices that caused environmental degradation began to be criticized. Many new left groups have linked these practices to the ecological blindness of Marxism and its optimistic approach to technological progress. In this intellectual milieu, efforts to build an ecological Marxism by staying within the theoretical framework of Marxism emerged.

Ecological movements have brought several criticisms to Marxism's view of the environment. The first of these is the claim that not only capitalism but also socialism accepts industrialism as a super-ideology. The second criticism is the problem of how people and what they produce and nature/environment can be separated from each other theoretically. The last subject of debate is about the "limits to growth" and it is emphasized that Marxism does not take into account the limits set by nature (Dobson, 1990: 166-172). In these criticisms, it is also argued that Marxism does not see the role of nature in creating value, postpones the solution of environmental problems to an ecological abundance of post-capitalist future, perceives nature as anthropocentric and sometimes even patriarchal, instrumentalizes nature and does not problematize the concept of sustainability (Burkett, 2004: 7-24).

Following Sunderlin (2003: 80-81) it can be argued that there are four main subclassifications of the class paradigm on the environment. These are eco-Marxism, eco-socialism, social ecology and political ecology. In this study, efforts to build an ecological Marxism based on Marx's theoretical framework are evaluated. In this context, two approaches stand out. Ted Benton who pioneered the first approach argues that Marx's writings on the relations between human social life and natural conditions are deeply ambivalent and often contradictory. For Benton, in some of his writings, Marx represents the crude modernist notion of human domination over nature. On the other hand, Marx's argument of human alienation from nature in his *1844 Manuscripts* can be taken as a point of departure to reconstruct Marxism on an ecological basis. The second approach represented by John Bellamy Foster and Paul Burkett, argues that Marx and Engels's writings, taken as a whole, have an ecological perspective. In this framework, it has been tried to make a comparison between these two approaches over four main titles that constitute the main debates on Marx and ecology relations. These are the concept of alienation/metabolic rift, anthropocentrism, labor process and value theory debates, and progressivism/Prometheanism critique.

The first title, the concept of alienation, is one of the main themes of Marx's early writings. Marx first addressed this theme, which he discussed in detail in the *1844 Manuscripts*, in the context of man's alienation from nature by private ownership of land, in his article *On the Jewish Question*, written in 1843. Based on this point of view, Marx developed the concept of "alienation of labor" and discussed the alienation of the worker from the product, the labor

process, and the human species which are the result of commodity production in the capitalist private property system, where labor is separated from the means of production. According to Marx, alienation occurs in the form of alienation of men, who are a species being, from their external nature as well as their inner nature as a phenomenon that prevents them from realizing their potential through labor. This alienated relation between the worker and his product is also his relation to the sensuous external world, to the objects of nature as a hostile alien world. For Marx, "nature is (1) his direct means of life, and (2) the material, the object, and the instrument of his life activity. Nature is man's inorganic body – nature, that is, insofar as it is not itself the human body. Man lives on nature – means that nature is his body, with which he must remain in continuous interchange if he is not to die (Marx, 2013: 80). Here, Marx does not discuss human-nature alienation only in the context of private ownership of land but also includes ecological degradation and its consequences on workers.

Although Benton (1989) bases these early works of Marx on the ecological Marxism he aims to reconstruct, he thinks that there is indecision about this issue in Marx's corpus. This indecision is partly because human being lives both in nature and against it. (Foster, 2001: 113-124) Foster, on the other hand, tried to establish an Ecological Marxism by approaching the relationship between Marx and nature from the opposite direction. According to him, there is a continuity, not a break, between Marx's early writings and his mature work. *In Capital*, he elaborated the theory of alienation with a new conceptual framework, applying it to the critical analysis of capitalist production. On the one hand, with the concept of "commodity fetishism", he pointed to the illusion created by the social division of labor and the relationship of the law of value with the objects they produce, the products appearing as a social relationship among themselves, and on the other hand, with the metabolic exchange/metabolic rift concepts he developed in the context of the human-nature relationship, he pointed to the ecological destruction created by capitalist development (Foster, 2001: 221). According to Foster (1999: 381), although Marx (2013: 80) applied to inorganic body metaphor in *1844 Manuscripts*, the concept of metabolism which he developed in his late period in explaining the human-nature relationship is a more functional theoretical tool.

Anthropocentrism is another of the most common criticisms leveled at Marxism by ecologists. Benton (1989), based on the assumption that Marxism is anthropocentric, argues that it is necessary to build an ecocentric ecological Marxism. According to Benton (1992: 67-68), Marx praised the dynamism of capitalism despite his hostility to capitalism. This results in the misconception that man can shape all natural processes according to his will (1992: 117-120). The answer to this came from Grundmann (1991: 112-113). Grundmann posed to Benton a series of questions that could only be answered from a humanist position. The first concerns whether the concerns of human beings about the future of nature are also anthropocentric. If so, what drawback does Benton see here? The second objection of Grundmann (1991: 112) is that attributing a non-instrumental or intrinsic value to nature is an attitude that excludes making use of nature in different ways (1991: 113). Another criticism of Grundmann is that man's effort to dominate nature is seen as a relationship that harms nature under all circumstances. Ecological problems arise only from specific ways of dealing with nature.

Temel Kaymak, A. (2023). Ekolojist Eleştirisi Karşısında Ekolojik Marksizm: Olanaklar ve Ana Temalar Üzerine Tartışmalar. *Fiscaeconomia*, 7(2), 1361-1390. Doi: 10.25295/fsecon.1261720

According to Grundmann (1991: 113), man lives in and dominates nature, but domination over nature does not necessarily have to be predatory.

Another important source of anthropocentrism critique brought to Marx is the labor process analysis and value theory in *Capital*. According to Benton (1989: 76), Marx's labor theory of value is "the central conceptual device through which the limits, contradictions, and crises of capital accumulation are rendered thoroughly social-relational" and therefore it either ignores scarcity in nature or does not associate it with economic progress and crisis. He even sees it as a concept that has been overcome by capitalism. Marx exaggerates the transformative power of the labor process and ignores the existence of natural limits. He also thinks that it is only human beings who create value. This criticism is based on an ambiguous concept of value which is not fully defined and different from use value and exchange value. Benton (1989: 76-77) pointed out the invisible value of nature in previously created wealth in his first criticism on this subject. The second criticism concerns the central feature of Marx's analysis of the labor process. Central to Marx's analysis is the distinction between production in general, regarded as the process of producing use values, and capitalist production, seen as the process of producing exchange values. The most important problem in Marx's conceptualization of the labor process is that he constructs this discussion around the trilogy of labor, labor tools, and raw materials, which he inherited from the classical political economy tradition. The problem this involves can best be traced back to the phenomenon of eco-regulation.

Finally, Prometheanism is a continuation of the critique of anthropocentrism and broadly means an exaggeration of the role of human will in historical progress. According to Benton, there is a direct relationship between the development of productive forces and the emancipation of man in Marx's writings. This point of view can be deduced from the eulogy of the domination of nature by the productive forces in the *Communist Manifesto* and the discussion of the labor process in *Capital*. While Benton tried to justify his claim that classical Marxism had a "productive", "Promethean" historical perspective and could not escape from ecological blindness (1989: 113-114), On the other hand, Foster and Burkett focused on the dialectical nature of the relationship between human and nature in Marx, they objected to the criticism that the progressive activities of humans and societies in history sacrifice nature. According to them, while Marx emphasizes the role of human will and the historically transformative role of man/society, he aims to fight against both bourgeois ideology and religious ideology (Foster, 1999: 382-386).

Looking at Marx's early and mature works, it is possible to see that they provide a solid basis for defending an ecological perspective not on a moral basis, but within a holistic theory of history and society. In all his works, Marx established the human-nature relationship in a holistic and dialectical manner and tries to overcome the alienation between nature and humans. However, all of the critiques discussed in this review are highly valuable as they allow reading all of Marx's works from an ecological perspective.